

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет правничих наук
Кафедра міжнародного та європейського права

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему:

**«ПРАВОВІ НАСЛІДКИ БРЕКЗИТУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ПОДАЛЬШОЇ СПІВПРАЦІ МІЖ СПОЛУЧЕНИМ КОРОЛІВСТВОМ
ТА ЄС»**

**«LEGAL CONSEQUENCES OF BREXIT AND PROSPECTS FOR
FURTHER COOPERATION BETWEEN THE UNITED KINGDOM AND
THE EU»**

Виконала:

студентка 2-го року навчання

спеціальності 081 «Право»

Закржевська Анастасія Анатоліївна

a.zakrzhevska@ukma.edu.ua

Наукова керівниця:

Головко-Гавришева О.І.
доцент

Рецензент: _____

Магістерська робота захищена
з оцінкою «_____»

Секретар ЕК
«__» _____ 2023 р.

Київ 2023

Декларація академічної доброчесності

Я, Закржевська Анастасія Анатоліївна, студентка другого року навчання магістерської програми за спеціальністю «Право» факультету правничих наук НаУКМА, підтверджую наступне:

- Написана мною кваліфікаційна робота на тему **“Правові наслідки Брекзиту та перспективи подальшої співпраці між Сполученим Королівством та ЄС”** відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених п.3.1. Положення про академічну доброчесність здобувачів освіти у НаУКМА, зі змістом якого я ознайоmlена
- Підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною та готовою до перевірки;
- Згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи Unicheck;
- Даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

09 Травня 2023

Дата

Підпис

Закржевська А.А

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1 ЧЛЕНСТВО ВЕЛИКОБРИТАНІЇ В ЄС: ВІД ВИТОКІВ ДО БРЕКЗИТУ	9
1.1. Розвиток відносин між Сполученим Королівством та Європейським Союзом.....	9
1.2. Взаємодія правової системи ЄС і правової системи Великої Британії під час членства в ЄС	28
РОЗДІЛ 2 ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИХОДУ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ З ЄС	34
2.1. Процедура виходу Сполученого Королівства з ЄС з точки зору права ЄС....	34
2.2. Процедура виходу Сполученого Королівства з ЄС з точки зору права Сполученого Королівства.....	36
2.3. Угода про вихід	38
РОЗДІЛ 3 ПРАВОВІ НАСЛІДКИ БРЕКЗИТУ	56
3.1. Угода про торгівлю та співпрацю як основа сучасних відносин між Сполученим Королівством та ЄС	56
3.2. Взаємодія і взаємний вплив правових систем у період після Брекзиту	60
3.3. Тенденції розвитку правового регулювання відносин Британії та ЄС на сучасному етапі	68
ВИСНОВКИ	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	82

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

Амстердамський договір 1997 – договір, який вносив зміни до ДЄС і був підписаний в Амстердамі в 1997 році

Брекзит – процес виходу Сполученого Королівства з ЄС у відповідності до статті 50 ДЄС

ДЄС – Договір про Європейський Союз

ДФЄС – Договір про функціонування Європейського Союзу

Євроатом - Європейська спільнота з атомної енергії

Європол - Європейське поліцейське управління

ЄЕС – Європейська Економічна Спільнота

ЄС – Європейський Союз

ЄСВС – Європейська спільнота з вугілля та сталі

Лісабонський угода – Лісабонська угода про внесення змін в Угоду про Європейський Союз й Угоду про заснування Європейської Спільноти, підписана в Лісабоні 13 грудня 2007 року

Маастрихтський договір 1992 – Договір про утворення Європейського Союзу підписаний в Маастрихті в 1992 році

НАТО - Організація Північноатлантичного договору

Ніццький договір - договір, який вносив зміни до ДЄС і був підписаний в Ніцці в 2001 році

ОЄЕС - Організація економічного співробітництва та розвитку

СЗБП – Спільна зовнішня та безпекова політика

Спільний ринок (також Єдиний ринок) - Внутрішній ринок Європейського Союзу

Сполучене Королівство/Велика Британія/Великобританія – вживаються взаємозаміно та означають Сполучене Королівство Великої Британії і Північної Ірландії

Угода про вихід – Угода про вихід Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії з Європейського Союзу та Європейського співтовариства з атомної енергії

Угода про торгівлю - Угода про торгівлю та співробітництво між ЄС та Великою Британією

ВСТУП

У серпні 2016 року, Тереза Мей, колишня прем'єр-міністерка Сполученого Королівства, на одній із зустрічей з урядом дала чітко зрозуміти, що *«Брекзит є Брекзитом»* і що *«жоден другий референдум стосовно того, щоб залишитись в ЄС не буде проведений – уряд дійсно налаштований вийти з ЄС»*.¹ Виступ прем'єр-міністерки відбувся незадовго після проведення загальнодержавного референдуму стосовно членства Сполученого Королівства в ЄС, де з відривом у менш ніж 3%, було проголосовано про вихід з Європейського Союзу.²

Референдум, який відбувся 23 червня 2016 року, був другим референдумом в історії Великої Британії, який стосувався членства в ЄС – перший відбувся 5 червня 1975 року, незадовго після того як Велика Британія долучилась до ЄЕС.³ Під час першого референдуму, більшість, яка склала понад 67% проголосувала за те, щоб Британія залишилась в Європейських Співтовариствах.⁴

Питання чому тоді більшість проголосувала за те, щоб залишитись, а у 2016 році навпаки, вже є добре дослідженим: є багато економічних, політичних та соціологічних факторів, які стали визначальними в контексті прийнятого рішення. Натомість, в цій роботі буде досліджено правовий вимір цього питання, зокрема якими є правові наслідки такого рішення, і також як надалі розвиватимуться відносини між Сполученим Королівством та ЄС.

Примітно зазначити, що незважаючи на те, що стаття 50 Договору про Європейський Союз гарантує будь-якому члену ЄС право на прийняття

¹ Government to 'push ahead' with Brexit. BBC: веб-сайт. URL: <https://www.bbc.co.uk/news/uk-politics-37219143> (дата звернення: 20.02.2023).

² Government to 'push ahead' with Brexit. BBC.

³ Грубінко А.В., Мартинов А.Ю. Європейський Союз після Brexit: продовження історії: монографія. ст.16. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/42066/1/Грубінко%20Мартинов%20монографія.pdf> (дата звернення: 20.02.2023).

⁴ Archive: how the Guardian reported the 1975 EEC referendum. The Guardian: веб-сайт. URL: <https://www.theguardian.com/politics/from-the-archive-blog/2015/jun/05/referendum-eeec-europe-1975> (дата звернення: 20.02.2023).

рішення про вихід, до 2016 року жодна держава не реалізовувала це право.⁵ За своєю суттю, це прецедент, тому до цього моменту не існувало жодних “методичних рекомендацій” стосовно процесу виходу, та якими можуть бути потенційні наслідки. Перед Сполученим Королівством і ЄС тоді постало багато викликів, які потрібно було вирішувати – і більшість з них стосувались саме правового регулювання. Деякі з викликів залишаються актуальними і сьогодні, після майже трьох років з дати виходу, як от наприклад питання Північної Ірландії.

Окрім віднаходження найкращого механізму процесу виходу, не менш важливим викликом для обох сторін стало питання побудови майбутнього партнерства: мало бути вирішено, чи буде це митний союз і чи матиме Сполучене Королівство доступ до спільного ринку, яким чином вирішуватиметься питання вільного руху товарів, послуг, капіталів та працівників, а також в яких сферах надалі продовжуватиметься співпраця.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що, окрім того, що Брекзит став прецедентною практикою в контексті права ЄС, він також суттєво вплинув на законодавство Великобританії. З юридичної точки зору, це питання є вкрай складним та водночас цікавим для аналізу, адже воно передбачає дослідження не лише права ЄС, а також конституційного права Великобританії, міжнародного публічного права та міжнародного торговельного права.

Дослідницьким питанням є “Якими є правові наслідки Брекзиту та які перспективи подальшої співпраці між Сполученим Королівством та ЄС?”

Метою дослідження є визначення правових наслідків виходу Сполученого Королівства з ЄС та аналіз перспектив подальшого партнерства Сполученого Королівства з ЄС.

Вищезазначена мета досягається через виконання наступних завдань:

⁵ Стаття 50 Договору про Європейський Союз від 07 лютого 1992 р.

- Дослідження історичного контексту відносин між Сполученим Королівством та ЄС;
- Аналіз наукових досліджень та аналітичної літератури, що стосуються виходу Сполученого Королівства з ЄС;
- Дослідження Угод та документів, які були укладені в межах процесу Брекзиту;
- Дослідження законодавства Великобританії, зокрема збереженого законодавства ЄС;
- Дослідження аналітичних матеріалів, опублікованих інституціями ЄС, а також урядом та урядовими органами Сполученого Королівства.

Під час написання роботи використовуватимуться такі *методи дослідження* як:

- Історичний метод – під час дослідження відносин між Великобританією та ЄС до ініціювання Брекзиту;
- Аналітичний метод – під час аналізу наукових робіт та законодавчих актів;
- Системно-структурний метод – під час дослідження процесу Брекзиту в контексті багатьох факторів, що вплинули на його появу;
- Формально юридичний метод – під час вивчення та опрацювання нормативно-правових актів, що стосуються Брекзиту та їх подальшої імплементації в законодавство Великої Британії.

РОЗДІЛ 1 ЧЛЕНСТВО ВЕЛИКОБРИТАНІЇ В ЄС: ВІД ВИТОКІВ ДО БРЕКЗИТУ

В Сполученому Королівстві від самого початку існувало дуже багато факторів, які були перешкодами процесу євроінтеграції. Після закінчення Другої світової війни, стосовно євроінтеграційних процесів в британському суспільстві панували доволі полярні думки: частина населення була переконана, що державі потрібно членство в новоствореному утворенні, яке мало на меті спочатку виключно економічну, а згодом і політичну кооперацію, а інша підтримувала позицію, що для Сполученого Королівства найкращим шляхом буде розвиватись самостійно.

Перепоною також стали особливості правової системи Сполученого Королівства, яка протягом сотень років будувалась на принципі суверенітету парламенту, що мало би унеможливлювати участь у будь-яких утвореннях, які би створювали законодавство, що має примат над законодавчими актами Сполученого Королівства.

Перед дослідженням процесу виходу з ЄС, важливо проаналізувати, яким чином будувались відносини між Сполученим Королівством та ЄС, зокрема, і з точки зору взаємодії двох правових систем. Перша частина цього розділу буде сфокусована на розвитку відносин між Великобританією та ЄС, починаючи з Другої світової війни і до ініціації Брекзиту, а друга - на взаємодії правових систем Сполученого Королівства та ЄС протягом цього періоду.

В цьому розділі буде досліджено процес євроінтеграції Сполученого Королівства, а також як взаємодіяли правова система ЄС і правова система Великої Британії в контексті членства в ЄС.

1.1. Розвиток відносин між Сполученим Королівством та Європейським Союзом

1.1.1. Європейське співтовариство з вугілля та сталі

Після закінчення Другої світової війни, серед європейських країн виникла потреба у новому політичному порядку, який би забезпечив мирне існування після багатьох років кривавої війни - такий політичний порядок мав бути заснований на кооперації між Антигітлерівською коаліцією.⁶ З цією метою, спочатку були створені Рада Європи та НАТО у 1949 році, а вже у 1950 році “батько євроінтеграції”, Робер Шуман, запропонував план ще глибшої економічної співпраці.⁷

9 травня 1950 року він представив Декларацію, в якій було запропоновано створити Європейське співтовариство з вугілля та сталі (“ЄСВС”), яке мало би *“зробити війну між історичними суперниками Францією та Німеччиною не просто немислимою, але матеріально неможливою”*.⁸ Засновниками організації стали Франція, Західна Німеччина, Італія, Нідерланди, Бельгія та Люксембург.

Натомість, Британія утрималась від участі в організації.⁹ Шуман закликав британських союзників стати співзасновниками організації, оскільки Франція не прагнула брати на себе всю відповідальність за співпрацю з Німеччиною після закінчення війни.¹⁰ Він був переконаний, що Європа неможлива без Великої Британії, в міністра закордонних справ Сполученого Королівства.¹¹

Тут принагідно згадати промову Вінстона Черчілля в Університеті Цюриха, яка відбулась 19 вересня 1946 року, де він висловлював свою позицію стосовно майбутнього Європи.¹² Цитуючи чи не найбільш відомого прем’єр-міністра Великобританії: *“Якщо ми хочемо створити Сполучені*

⁶ History of the European Union 1945-59. *An official EU website*: веб-сайт. URL: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59_en (дата звернення: 20.02.2023).

⁷ History of the European Union 1945-59. *An official EU website*: веб-сайт.

⁸ Schuman declaration May 1950. *An official EU website*: веб-сайт. URL: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59/schuman-declaration-may-1950_en (дата звернення: 20.02.2023).

⁹ Schuman declaration May 1950. *An official EU website*: веб-сайт.

¹⁰ Adam R.G. Brexit: Causes and consequences. Switzerland: Springer Nature Switzerland AG., 2020. Ст.3.

¹¹ Adam R.G. Brexit: Causes and consequences. Ст.3.

¹² Winston Churchill, speech delivered at the University of Zurich, 19 September 1946. *Council of Europe*: веб-сайт. URL: <https://rm.coe.int/16806981f3> (дата звернення: 21.02.2023).

*Штати Європи, або яку б назву вони не мали, ми повинні почати діяти вже зараз”.*¹³

Слова Черчілля можуть вказувати на те, що Сполучене Королівство підтримувало ідею євроінтеграції, однак вони не бачили себе як частину таких “*Європейських штатів*”. Тут був також важливим політичний та економічний аспект - з метою контролю над найважливішими секторами економіки, після закінчення війни були націоналізовані вугільна та сталеварна промисловості.¹⁴ Долучення до Співтовариства ставило би під загрозу рішення, які були прийняті для націоналізації.¹⁵

Окрім цього, конституційній традиції Британії суперечила сама ідея підкорення будь-якому наднаціональному утворенню, адже це було б несумісним з конституційним розподілом повноважень між урядом, парламентом та Короною.¹⁶ Ключовою в цьому контексті є доктрина парламентського суверенітету, яка передбачає, що Парламент Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії є найвищим законодавчим органом, і що будь-які парламентські обмеження можуть накладатись на Парламент лише самим Парламентом – цей аспект буде розглянутий більш детально в контексті взаємодії двох правових систем.¹⁷

1.1.2. Європейська економічна спільнота та Римські договори

Наступний ключовий етап європейської інтеграції відбувся у 1957 році. Шість держав-засновниць Співтовариства з вугілля та сталі бажали поглибити свою економічну кооперацію в інших секторах економіки, що призвело до підписання 25 березня 1957 року Римських договорів – Договору про заснування Європейської економічної спільноти та Договору

¹³ Winston Churchill, speech delivered at the University of Zurich, 19 September 1946. *Council of Europe*: веб-сайт.

¹⁴ Adam R.G. Brexit: Causes and consequences. Ст.5

¹⁵ Adam R.G. Brexit: Causes and consequences. Ст.5

¹⁶ Adam R.G. Brexit: Causes and consequences. Ст.4

¹⁷ Blick A. Brexit and the British Constitution. *Brexit and its Aftermath* / ed. S. Loussouarn. London: Bloomsbury Publishing., 2022. Ст.14. URL: <https://www.bloomsburycollections-com.ezproxy.lib.gla.ac.uk/book/brexit-and-its-aftermath/ch1-brexit-and-the-british-constitution> (дата звернення: 21.02.2023).

про заснування Європейської спільноти з атомної енергії.¹⁸ Відповідні організації почали функціонувати 1 січня 1958 року.¹⁹

Серед основних нововведень, які були запропоновані Договором про заснування ЄЕС є, зокрема, сприяння утворенню спільного ринку, поступове узгодження економічної політики між країнами-підписантами, створення єдиного економічного простору з вільною конкуренцією між компаніями, встановлення спільного зовнішнього тарифу на імпорт поза межами ЄЕС, а також утворення спільних політик у сферах сільського господарства, торгівлі та транспорту.²⁰

Сполучене Королівство було запрошено до роботи в Комітеті Спаака, який працював над створенням ЄЕС та Євратому протягом 1955-1956, однак Британський уряд відмовився від такої пропозиції, спираючись на те, що зобов'язання перед Співдружністю націй роблять неможливим участь Британії в наднаціональному контрольованому спільному ринку.²¹ Окрім цього, зовнішній тариф, який мав би бути однаковим для всіх країн-членів, міг зашкодити Британії у торговельних відносинах з країнами Співдружності.²²

Великобританія згодом намагалась знайти певний компроміс, побоюючись за ізоляцію своєї економіки – у лютому 1957 року вони запропонували так званий *План G*.²³ Цей план передбачав створення регіональної зони вільної торгівлі, яка би не включала сільськогосподарський сектор.²⁴ Цей план був відразу відкинутий шістьма

¹⁸ Treaty of Rome (EEC). *European Parliament*: веб-сайт. URL: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/treaty-of-rome> (дата звернення: 20.02.2023).

¹⁹ History of the European Union 1945-59. *An official EU website*: веб-сайт. URL: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59_en (дата звернення: 20.02.2023).

²⁰ Treaty of Rome (EEC). *EUR-Lex*: веб-сайт. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/treaty-of-rome-eeec.html> (дата звернення: 20.02.2023).

²¹ Nicol D. The United Kingdom's First Two Attempts to Join the EEC. *EC Membership and the Judicialization of British Politics* / ed. D.Nicol. Oxford: Oxford University Press., 2001. Ст.25. URL: <https://academic.oup.com/book/7185/chapter-abstract/151786104?redirectedFrom=fulltext&login=false#no-access-message%23no-access-message> (дата звернення: 20.02.2023).

²² The British plan for a large free trade area. *CVCE. European NAvigator. Étienne Deschamps*: веб-сайт. С.2 URL: https://www.cvce.eu/content/publication/2007/3/9/45d67f5a-9285-48f3-a2e2-6d81236ef8b9/publishable_en.pdf (дата звернення: 20.02.2023).

²³ Nicol D. The United Kingdom's First Two Attempts to Join the EEC. *EC Membership and the Judicialization of British Politics*. Ст.25.

²⁴ The British plan for a large free trade area. *CVCE. European NAvigator. Étienne Deschamps*. Ст.2

країнами-членами ЄСВС, тому, 17 липня 1956 року Британія вирішила подати план відразу на розгляд до Ради Міністрів Організації Європейського Економічного Співробітництва.²⁵

Внаслідок цього, була створена робоча група, головною метою якої було дослідити можливість інтеграції зони вільної торгівлі, яку пропонувало Сполучене Королівство, та Спільного ринку, яке пропонували європейські країни – Британія прагнула утворення зони вільної торгівлі для промислових товарів, яка, при цьому, виключала би спільний зовнішній тариф для країн поза межами зони економічного співробітництва.²⁶

20 вересня 1958 року, після майже двох років переговорів, Шарль де Голль відхилив план, запропонований Лондоном, що згодом призвело до нових переговорів між країнами-членами ОЄЕС, а саме Великою Британією, Данією, Австрією, Норвегією, Португалією, Швейцарією та Швецією.²⁷ 20 листопада 1959 року, в Стокгольмі була підписана Угода про Європейську асоціацію вільної торгівлі.²⁸ Незважаючи на укладення Угоди, Сполучене Королівство продовжувало переговори з ЄЕС з метою долучення до ЄЕС на своїх умовах.²⁹

Серед основних причин того, чому Британія врешті намагалась відійти від Угоди про вільну торгівлю на користь ЄЕС, називають, насамперед, відсутність гармонізації зовнішніх тарифів, що було ризиком в контексті відхилення торгівлі.³⁰

У травні 1967 році, в Палаті громад Сполученого Королівства, відбувались дебати на тему приєднання до Європейських співтовариств.³¹ Доповідаючи, прем'єр-міністр Гарольд Вілсон, вказав на готовність

²⁵ The British plan for a large free trade area. CVCE. *European Navigator*. Étienne Deschamps. Ст.2

²⁶ The British plan for a large free trade area. CVCE. *European Navigator*. Étienne Deschamps. Ст.2

²⁷ The British plan for a large free trade area. CVCE. *European Navigator*. Étienne Deschamps. Ст.3

²⁸ Resolution adopted by EFTA (Stockholm, 20 November 1959). CVCE. *European Navigator*. Étienne Deschamps: веб-сайт. URL: https://www.cvce.eu/en/obj/resolution_adopted_by_efta_stockholm_20_november_1959-en-a071925e-f13b-43c8-92a2-4aec02cdd061.html (дата звернення: 20.02.2023).

²⁹ Nicol D. The United Kingdom's First Two Attempts to Join the EEC. *EC Membership and the Judicialization of British Politics*. Ст.26

³⁰ Warloutzet L. Britain at the Centre of European Co-operation (1948-2016). *Journal of Common Market Studies*. 2018. Vol. 56, No.4. Ст.959. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/jcms.12701> (дата звернення: 20.02.2023).

³¹ European Communities (Membership) HC Deb 08 May 1967 vol 746 cc 1061-184. *The UK Parliament*. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1967/may/08/european-communities-membership> (дата звернення: 25.02.2023).

приєднатись до Економічного співтовариства, адже, на його переконання, якщо Сполучене Королівство стане повноцінним членом Європейського Співтовариства, воно матиме змогу просувати свої власні інтереси та брати участь у розвитку інституційних механізмів Співтовариства.³² Він був згодний навіть на те, що вступ до Європейських співтовариств означатиме спільний зовнішній тариф та втрату привілею Співдружності, а також те, що наднаціональне право буде переважати у деяких сферах.³³

Поступки, на які готова була піти Британія в минулому відіграватимуть значну роль у процесу Брекзиту у майбутньому. Доктор Рудольф Г. Адам у своїй роботі “Brexit: Causes and Consequences” зазначає, що Сполучене Королівство упустило тоді можливість взяти участь у розбудові європейського товариства та в тому, щоб відобразити свої власні інтереси таким чином, щоб європейські інституційні структури були комфортними для них.³⁴

Врешті, Британія двічі невдало намагалась долучитись до ЄЕС, в 1963 та 1967 році – обидві спроби вступались тодішнім французьким президентом Шарлем де Голлем.³⁵ Як зазначає Лоран Варлузе, з посиланням на дослідження Пірса Ладлоу, у ситуації, яка виникла зі вступом у ЄЕС, Лондон намагався знову змусити шість країн-членів переглянути всі умови функціонування ЄЕС, зокрема й в частині Спільної сільськогосподарської політики, яка вже функціонувала з 1962 року, і схилити їх лише на свою користь, що суттєво вплинуло на рішення французького керівництва.³⁶

На прес-конференції в 1967 році, Шарль де Голль дав чітко зрозуміти, що при наявному стані економіки, Британія не зможе долучитись до ЄЕС – в цій промові де Голь назвав фактори, які змусили в подальшому Британію

³² European Communities (Membership) HC Deb 08 May 1967 vol 746 cc 1061-184. *The UK Parliament*. Para. 1062

³³ Nicol D. The United Kingdom's First Two Attempts to Join the EEC. *EC Membership and the Judicialization of British Politics*. Ст.41

³⁴ Adam R.G. Brexit: Causes and consequences. Ст.7

³⁵ Павленко В. Вступ Великої Британії в Європейське Економічне Співтовариство (60-ті – поч.70-х рр. XX ст.). *Європейські історичні студії*. 2020. № 16. Ст.32 URL: <http://eustudies.history.knu.ua/uk/16-2020-pavlenko/> (дата звернення: 25.02.2023).

³⁶ Warloutzet L. Britain at the Centre of European Co-operation (1948-2016). *Journal of Common Market Studies*. Ст. 958-959

змінити траєкторію щодо Спільного ринку.³⁷ На запитання журналістів стосовно зміни позиції після значної девальвації фунту стерлінгу, він зазначив, що: *“перед лицем величезної могутності Сполучених Штатів та зростаючого впливу Радянського Союзу і Китаю, і, беручи до уваги “віддаювальні тенденції”, які зароджуються в Співдружності, звична діяльність та структура Сполученого Королівства під загрозою - окрім цього, великі економічні, фінансові, монетарні та соціальні труднощі схиляють Британію шукати рамки, які допомогли б захистити власне майно та дозволили їй усе ще відігравати провідну роль”*.³⁸

Складна економічна ситуація, а також втрата колишнього геополітичного впливу стали ключовими для зміни думки керівництва Великої Британії стосовно того, чим вони готові поступитись задля вступу до ЄЕС.

1.1.3. Розширення Європейських Співтовариств 1973 року

Сполучене Королівство, разом з Данією та Ірландією, долучились до Європейських Співтовариств 1 січня 1973 року. Цьому передували призначення нового президента Французької Республіки, Жоржа Помпіду, який був більш схильним до включення Британії до ЄЕС, економічна криза в Британії, девальвація фунту стерлінга, а також нестабільна політична ситуація в Північній Ірландії.³⁹

В 1974 році партія лейбористів мала на меті провести переговори з ЄЕС з метою перегляду умов членства - вони опублікували маніфест, де пообіцяли провести референдум стосовно того, чи варто Великобританії залишитися в Спільному ринку на переглянутих умовах або чи варто вийти з ЄЕС.⁴⁰ 1 квітня 1974 року, міністр закордонних справ Великобританії,

³⁷ Press conference held by General de Gaulle at the Elysée (27 November 1967). CVCE. European Navigator. Étienne Deschamps: веб-сайт. URL: https://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/fe79955c-ef62-4b76-9677-dce44151be53/publishable_en.pdf (дата звернення: 20.02.2023).

³⁸ Press conference held by General de Gaulle at the Elysée (27 November 1967). CVCE. European Navigator. Étienne Deschamps.

³⁹ Adam R.G. Brexit: Causes and consequences. Ст. 19-20.

⁴⁰ Miller V. The 1974-75 UK Renegotiation of EEC Membership and Referendum: briefing paper. London: House of Commons Library, Number 7253, 2015. Ст.16 URL: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-7253/CBP-7253.pdf> (дата звернення: 20.02.2023).

Джеймс Каллаган, виклав позицію ряду Великобританії Раді Міністрів ЄС – зокрема, він вказав на те, що лейбористський уряд виступає проти членства у Співтовариствах на умовах, які були погоджені на момент вступу, адже такі умови не забезпечують справедливий баланс інтересів.⁴¹

Маніфест лейбористів вимагав насамперед переглянути (1) Спільну сільськогосподарську політику, таким чином, щоб гарантувати доступ до Британії виробникам поза межами Європи, (2) процедуру фінансування бюджету Співтовариства, а також (3) умови доступу до британського ринку для країн Співдружності.⁴²

Едвард Гіт, який був прем'єр-міністром з 1970 по 1974 і в подальшому головою консервативної партії, у відповідь на маніфест лейбористів, підкреслював, що хоч умови членства в Співтоваристві не є ідеальними, однак Британія не може переписувати ці домовленості на свій лад в тих умовах, в яких вона перебуває зараз – і потрібно зважати на те, що Співтовариство за своєю суттю є динамічним утворенням, яке готове розвиватись відповідно до потреб своїх учасників.⁴³

Результатом переговорів стало досягнення згоди стосовно щодо механізму коригування бюджету, забезпечення доступу до молочної продукції Нової Зеландії, а також були переглянуті деякі умови спільної сільськогосподарської політики.⁴⁴

Через два з половиною роки після набуття членства в Європейських Співтовариствах, 5 червня 1975 року в Великій Британії відбувся референдум, який стосувався членства в ЄЕС.⁴⁵ Тоді, більшість проголосувала за те, щоб залишитись в ЄЕС (з явкою у 64% - 67%

⁴¹ Statement by James Callaghan (Luxembourg, 1 April 1974) CVCE. *European NAvigator*. Étienne Deschamps: веб-сайт. URL: https://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/49bcefb2-4a53-4bfd-a33b-144e566699e4/publishable_en.pdf (дата звернення: 20.02.2023).

⁴² Saunders R. A Device of Dictators and Demagogues: Renegotiation to Referendum. *Yes to Europe!: The 1975 Referendum and Seventies Britain*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. Ст.80 URL: <https://www-cambridge-org.ezproxy.lib.gla.ac.uk/core/books/yes-to-europe/device-of-dictators-and-demagogues-renegotiation-to-referendum/97A6DEAEACA457E273C56EF2196C729A> (дата звернення: 20.02.2023).

⁴³ I Saunders R. A Device of Dictators and Demagogues: Renegotiation to Referendum. *Yes to Europe! The 1975 Referendum and Seventies Britain*. Ст.79.

⁴⁴ Miller V. The 1974-75 UK Renegotiation of EEC Membership and Referendum: briefing paper. Ст.11

⁴⁵ Miller V. The 1974-75 UK Renegotiation of EEC Membership and Referendum: briefing paper. Ст.4

проголосувало за, а 33% - проти).⁴⁶ Принагідно зазначити, що цей референдум став першим референдумом в історії Великобританії.⁴⁷

Г. Кларк, М.Гудвін та П.Вайтлі вказують на те, що тоді під час голосування вирішальними стали два фактори: перший – це стагнація національної економіки, яка супроводжувалась інфляцією, високими показниками безробіття та низьким рівнем продуктивності промислового виробництва, через що Британію прозвали “хворою людиною Європи”; другий фактор – це лояльність більшості населення до політичних партій, які рекомендували населенню голосувати за те, щоб залишитись в ЄЕС.⁴⁸ Ці тенденції можна простежити і під час референдуму у 2016 році – про що буде йти мова надалі.

1.1.4. Маастрихтський договір 1992 та Амстердамський договір 1997

7 лютого 1992 року в Нідерландах був підписаний Маастрихтський договір, також відомий як Договір про Європейський Союз – цей договір поклав початок існуванню утворення відомого на сьогодні як Європейський Союз (тут і надалі – “ЄС”).⁴⁹

Цей Договір вносив значні зміни до Римського договору.⁵⁰ Серед нововведень, які були впроваджені Договором – план створення економічного та монетарного союзу ЄС та подальше впровадження спільної валюти “євро”, поступовий розвиток інституцій у сфері протидії міжнародного шахрайства та тероризму, зокрема Європолу, розвиток спільної зовнішньої та безпекової політики (*common foreign and security policy*) та формалізація прав та обов’язків жителів ЄС.⁵¹

⁴⁶ Miller V. The 1974-75 UK Renegotiation of EEC Membership and Referendum: briefing paper. Ст.4

⁴⁷ I Saunders R. A Device of Dictators and Demagogues: Renegotiation to Referendum. *Yes to Europe! The 1975 Referendum and Seventies Britain*. Ст.64

⁴⁸ Clarke H., Goodwin M., Whiteley P. Brexit Introduced / *Brexit: Why Britain Voted to Leave the European Union*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. Ст.1

⁴⁹ How Maastricht changed Europe. *European Council*: веб-сайт. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/maastricht-treaty/> (дата звернення: 20.02.2023).

⁵⁰ Key dates: UK Parliament and the EU. *UK Parliament*: веб-сайт. URL: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/legislativescrutiny/parliament-and-europe/key-dates/> (дата звернення: 20.02.2023).

⁵¹ Key dates: UK Parliament and the EU. *UK Parliament*: веб-сайт.

Дивлячись на складну історію відносин між Британією та ЄС, можна здогадатись, що Маастрихтський договір не був прийнятий британським урядом з “розпростертими обіймами”. Е. Фостер у своїй роботі “Britain and Maastricht negotiations” вказує на те, що головними перешкодами для Британії стали її побоювання щодо суверенітету та зовнішньої територіальної цілісності, а також небажання Лондону обмежувати свою зовнішню та економічну політику лише Західною Європою - натомість, вони все ще прагнули мати більш глобальні інтереси.⁵²

Врешті-решт, при підписанні Маастрихтського договору, Британії дозволили відмовитись від участі в третьому етапі економічного та валютного союзу, який би передбачав введення євро – завдяки так званому *opt-out clause*, який був формалізований у вигляді Протоколу №25 до Договору.⁵³ Протокол також передбачав, що до Британії не застосовуватимуться жодні положення, що стосуються Європейського Центрального Банку.⁵⁴

Наступною віхою в євроінтеграційному процесі став Амстердамський договір, який набрав чинності 1 травня 1999 року і вносив зміни до Маастрихтського договору – він передбачав інкорпорацію *acquis* Шенгенської зони в Європейський Союз, а також зміцнення інституцій у сфері прав людини та правосуддя.⁵⁵

Цей договір надав Британії ще один *opt-out clause* в частині імміграції та прикордонного контролю. Зокрема, Протокол про застосування деяких положень статті 7а Договору закріплював, що Велика Британія має право перевіряти на кордоні осіб, які в’їжджають з країн-членів ЄС, а також визначати чи надавати таким особам право на в’їзд. Окрім цього, Британія та Ірландія отримали право на вжиття заходів щодо пересування осіб між

⁵² Forster A. The Origins of British Policy. *Britain and the Maastricht Negotiations*. London: Palgrave Macmillan, 1999. Ст.22

⁵³ United Kingdom: EMU opt-out clause. *EUR-lex*: веб-сайт. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/united-kingdom-emu-opt-out-clause.html> (дата звернення: 03.03.2023).

⁵⁴ United Kingdom: EMU opt-out clause. *EUR-lex*.

⁵⁵ The Treaty of Amsterdam. *CVCE. European Navigator. Étienne Deschamps*: веб-сайт. URL: <https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/56e15a9a-7508-4a2b-9bbe-b5c3d2605ae4> (дата звернення: 03.03.2023).

територіями свої держав – в єдиному міграційному простором (*Common Travel Area*).⁵⁶ На Сполучене Королівство також не поширювались вимоги ЄС стосовно надання притулку та співпраці у цивільних справах.⁵⁷

1.1.5. Ніщський договір 2001

Ніщський договір – це третій договір, який вносив зміни до Римських договорів – він був підписаний у Франції 26 лютого 2001 року. Його головною метою було реформування інституційної структури ЄС з метою подальшого його розширення.⁵⁸ Задля цього, Ніщський договір мав вирішити яким чином будуть розподілятися голоси в Європейській раді, якою буде чисельність та склад Європейської Комісії, а також ситуації, в яких потрібно буде використовувати голосування за системою кваліфікованої більшості.⁵⁹

Договір піддався суттєвій критиці – прихильники європейської інтеграції вважали договір недостатнім, натомість інші вважали, що деякі положення Договору “заходять занадто далеко”.⁶⁰ Тим не менш, Ніщський договір став важливою віхою в європейській інтеграції, адже він торкався інституційних змін, які були вкрай необхідними для подальшого розвитку ЄС.⁶¹

На момент підписання Договору в Ніщі, лейбористська партія мала значну більшість у Палаті громад, а враховуючи, що вони виступали за підтримку європейської інтеграції та розширення ЄС, значних перешкод для

⁵⁶ Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties Establishing the European Communities and Certain Related Acts dated 02 October 1997. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1997.

⁵⁷ The Reform Treaty: The British Approach to the European Union, Intergovernmental Conference, July 2007. London: Foreign and Commonwealth Office, 2007. Ст.9. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/243205/7174.pdf (дата звернення: 03.03.2023).

⁵⁸ Treaty of Nice. *European Parliament*: веб-сайт. URL: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/treaty-of-nice> (дата звернення: 03.03.2023).

⁵⁹ Laursen F. The Nice Treaty: Reforming European Union Institutions in Anticipation of Eastern Enlargements. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. 2019. Ст.2 URL: <https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-1070> (дата звернення: 04.04.2023).

⁶⁰ Miller V. The Treaty of Nice and the Future of Europe Debate: research paper. London: House of Commons Library, research paper 01/49, 2001. Ст.10 URL: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/RP01-49/RP01-49.pdf> (дата звернення: 05.04.2023).

⁶¹ Laursen F. The Nice Treaty: Reforming European Union Institutions in Anticipation of Eastern Enlargements. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. Ст.3

підписання договору на цей раз не виникло.⁶² Після підписання Договору повинні були ратифікувати всі держави-члени – першою Договір ратифікувала Данія, а останньою – Ірландія, в якій довелось провести два референдуми, які передували ратифікації.⁶³

Перш ніж перейти до подальшого аналізу, потрібно більш детально наголосити на процесі ратифікації міжнародних договорів, що стосуються ЄС, у Сполученому Королівстві, адже він має свою специфіку та особливості.

Насамперед, в Сполученому Королівстві, починаючи з 1924 року, існує конституційна традиція, так зване “Правило Понсонбі”, яке вимагає, що всі договори, які підлягають ратифікації, повинні бути представлені в Парламенті для інформації, та Парламенту має бути дана можливість для обговорення таких актів.⁶⁴ Це правило вимагає також, що кожен підписаний договір, який підлягає ратифікації, має бути розглянутий в Парламенті протягом 21 дня засідань, які не мають бути безперервними.⁶⁵

Інший аспект полягає в тому, у зв’язку з прийняттям Акту про Європейські Співтовариства 1972 року, Договори ЄЕС та всі похідні законодавчі акти мають бути імплементовані в законодавство Сполученого Королівства. В британській конституційній практиці сформувалось правило, що хоч прийняття такого імплементативного законодавства не є частиною ратифікації, воно має передувати ратифікації.⁶⁶ Окрім цього, через прийняття Акту про вибори до Європейського парламенту 1978 року, було встановлено правило, що будь-які угоди, які стосуються збільшення повноважень Європейського Парламенту, вимагатимуть погодження

⁶² Armstrong Kenneth A. Before and After Membership. *Brexit Time: Leaving the EU – why, how and when?* Cambridge: Cambridge University Press, 2017. Ст. 18 URL: <https://www.cambridge.org/core/books/abs/brexit-time/before-and-after-membership/5D42B87633ECDC92CFAE843481C10050> (дата звернення: 05.04.2023).

⁶³ Laursen F. The Nice Treaty: Reforming European Union Institutions in Anticipation of Eastern Enlargements. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. Ст.26

⁶⁴ Miller V. The Treaty of Nice and the Future of Europe Debate: research paper. Ст. 52

⁶⁵ The Ponsonby Rule. *UK Parliament*: веб-сайт. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/ld200506/ldselect/ldconst/236/23612.htm> (дата звернення: 05.04.2023).

⁶⁶ Miller V. The Treaty of Nice and the Future of Europe Debate: research paper. Ст. 53

британського парламенту, перш ніж законодавчий акт буде затверджено королівською згодою (*royal assent*).⁶⁷

Після майже півтора роки обговорень та затверджень Ніццького договору, ратифікаційна грамота від Сполученого Королівства була передана депозитарію на зберігання 25 липня 2002 року⁶⁸, а сам договір набув чинності 1 лютого 2003 року і діяв до набрання чинності Лісабонською угодою у грудні 2009 року.⁶⁹

1.1.6. Пост-Лісабонський правовий порядок

У 2005 році, в ЄС намагались прийняти “Конституцію ЄС”, однак після провальних референдумів у Нідерландах і Франції в 2005 році, ця ідея була відкинута, і, натомість, країни-члени ЄС почали розробляти іншу угоду, яку врешті-решт було підписано в Лісабоні 13 грудня 2007 року і яка набула чинності 1 грудня 2009 року. Лісабонська угода була спробою зробити ЄС більш демократичним, прозорим і ефективним.⁷⁰ Референдум стосовно ратифікації Лісабонського договору не проводився ніде, окрім Ірландії.⁷¹

Серед нововведень, які були запропоновані Лісабонською угодою, можна виокремити наступні:

- 1) Договір про заснування Європейського Співтовариства було перейменовано на “Договір про функціонування Європейського Союзу», а термін “Співтовариство” замінено на “Союз”;
- 2) Уточнення повноважень ЄС. Передбачалось три типи компетенцій ЄС: виключна компетенція, яка стосується лише ЄС (включно з митними зборами, сільськогосподарської та рибною політиками);

⁶⁷ Miller V. The Treaty of Nice and the Future of Europe Debate: research paper. Ст. 53

⁶⁸ Treaty of Nice amending the Treaty of the European Union. GOV.UK: веб-сайт. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/treaty-of-nice-amending-the-treaty-of-the-european-union> (дата звернення: 05.04.2023).

⁶⁹ Laursen F. The Nice Treaty: Reforming European Union Institutions in Anticipation of Eastern Enlargements. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. Ст.26

⁷⁰ From the Treaty of Nice to the Treaty of Lisbon. UK Parliament: веб-сайт. URL: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/legislativescrutiny/parliament-and-europe/overview/from-the-treaty-of-nice-to-the-treaty-of-lisbon/> (дата звернення: 04.03.2023).

⁷¹ McMahon P. The Lisbon Treaty. *Brexit Information*: веб-сайт. URL: <http://brexitlegalguide.co.uk/the-lisbon-treaty/> дата звернення: 04.03.2023).

спільна компетенція, що стосується повноважень окремих держав-членів ЄС; та допоміжна компетенція ЄС;

- 3) Надання юридичної правосуб'єктності ЄС – з прийняттям Лісабонської угоди, ЄС було наділене правом підписувати міжнародні договори та вступати в міжнародні організації саме від імені ЄС, у випадках, на які поширюється виключна компетенція ЄС;
- 4) Впровадження процедури виходу з ЄС – саме цією процедурою через декілька років скористається Сполучене Королівство;
- 5) Збільшення повноважень наступних європейських інституцій: Парламенту, Європейської Ради, Високого представника Європейського Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки та Європейської Комісії. Принагідно згадати, у зв'язку з виходом Британії з ЄС, кількість парламентарів наразі складає 705 осіб замість 751 як було встановлено Лісабонською угодою.⁷²

Укладення Лісабонської угоди спричинило певну хвилю невдоволення серед британських парламентарів, особливо консерваторів. Наприклад, на одних з дебатів, які стосувались ратифікації Лісабонського договору, представник від партії консерваторів, Марк Франсуа, вказав на те, що Договір ніяк не робить ЄС більш ефективним, а лише зміцнює централізаторські тенденції.⁷³

Тим не менш, у Звіті Палати Лордів від 26 лютого 2008 року, Лісабонському договору була надана позитивна оцінка. Серед переваг для Британії, зокрема, було вказано на те, що нова система для розрахунку кваліфікованої більшості голосів в Європейському Парламенті є більш

⁷² The Treaty of Lisbon. Fact Sheets on the European Union: European Parliament: веб-сайт. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/5/the-treaty-of-lisbon> (дата звернення 01.04.2023).

⁷³ Treaty of Lisbon (No. 7): Volume 472: debated on Tuesday 26 February 2008. UK Parliament: веб-сайт. URL: [https://hansard.parliament.uk/Commons/2008-02-26/debates/08022642000002/TreatyOfLisbon\(No7\)?highlight=%22in%20or%20out%20of%20europe%22](https://hansard.parliament.uk/Commons/2008-02-26/debates/08022642000002/TreatyOfLisbon(No7)?highlight=%22in%20or%20out%20of%20europe%22) (дата звернення 01.04.2023).

справедливою та враховує більше населення, тим паче, що пропорційно кількість голосів у Великобританії зросла з 8 до 12 відсотків.⁷⁴

Сполучене Королівство ратифікувало Лісабонську угоду 19 липня 2008 року.⁷⁵ Однак, через проведення повторного референдуму в Ірландії, а також тривалу відсутність ратифікації Договору з боку Чехії, Польщі та Німеччини, він не набрав чинності в 2008 році.⁷⁶ Лісабонська угода, врешті решт, вступила в силу лише 1 грудня 2009 року.⁷⁷

Євроінтеграція мала багато позитивних наслідків для Сполученого Королівства – можна стверджувати, що найбільших змін зазнала економіка Великобританії.⁷⁸ Починаючи з 1973 року, ЄС став головним торговим партнером Сполученого Королівства – станом на 2010 рік понад 45% товарів експортувались до держав-членів ЄС. Протягом цього періоду також значно зросли прибутки від міжнародного туризму, а також суттєво розвинувся міжнародний бізнес – значна частка мультинаціональних компаній почали базуватись саме в Британії.⁷⁹

1.1.7. Позиція Британії щодо виходу з ЄС станом на 2015-2016 рр.

Відповідно до частини 1 статті 50 Договору про ЄС, будь-яка держава член ЄС має право вийти з Європейського Союзу. Частина 2 цієї ж статті встановлює, що для виходу, держава має спочатку повідомити Європейську Раду, після чого ЄС має погодити та укласти угоду з державою, яка реалізовує своє право за статтею 50 Договору про ЄС.⁸⁰

⁷⁴ The Treaty of Lisbon: an impact assessment: report. House of Lords: European Union Committee. London: the Stationery Office Limited, 2008. Ст.250 URL: <https://publications.parliament.uk/pa/ld200708/ldselect/lddeucom/62/62.pdf> (дата звернення 01.04.2023).

⁷⁵ European Union (Amendment) Act 2008. 19 June 2008. UK Parliament. URL: <https://bills.parliament.uk/bills/252/stages> (дата звернення 01.04.2023).

⁷⁶ Lisbon Treaty: Early election in UK could be fatal to Treaty. *European Report*: веб-сайт. URL: <https://go-gale-com.ezproxy.lib.gla.ac.uk/ps/i.do?p=AONE&u=glasuni&id=GALE%7CA200120071&v=2.1&it=r&sid=summon> (дата звернення 01.04.2023).

⁷⁷ The Treaty of Lisbon. *Fact Sheets on the European Union*: European Parliament: веб-сайт. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/5/the-treaty-of-lisbon> (дата звернення 01.04.2023).

⁷⁸ Burton M. What Has the EU Ever Done for Us. *From Broke to Brexit*. Palgrave Macmillan, 2021. Ст.22-23. URL: https://link-springer-com.ezproxy.lib.gla.ac.uk/chapter/10.1007/978-3-030-81889-0_2 (дата звернення 01.04.2023).

⁷⁹ Burton M. What Has the EU Ever Done for Us. *From Broke to Brexit*. Ст.22-23.

⁸⁰ Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями: Міжнародний документ, Протокол [...] від 07.02.1992, 25.03.1957. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення 20.02.2023).

Хронологічно процес Брекзиту можна почати відраховувати з 1 лютого 2016 року – тоді набув чинності Акт про референдум щодо Європейського Союзу (*European Union Referendum Act 2015*), який передбачав, що повинен бути проведений референдум стосовно того, чи має Сполучене Королівство залишатись в складі ЄС.⁸¹ Референдум щодо членства Великої Британії в ЄС був проведений 23 червня 2016 року.

Гарольд Кларк, Мет'ю Гудвін та Пол Вайтлі у книжці “Ставлення до Брекзиту з часом: чому Британія проголосувала за вихід з ЄС” наводили причини, чому британці проголосували за вихід з ЄС у 2016 році.⁸² Вони вказують на те, що за останні роки, була проведена значна частина досліджень, які вказували на різні причини зміни публічної думки серед британців стосовно перебування в ЄС – серед основних факторів виділяють, зокрема, роль політичних партій у формуванні публічної думки, вплив ЗМІ на висвітлення проблем, а також питання національної ідентичності.⁸³

Одним з факторів стало те, що люди з вищим людським капіталом, професіонали з кваліфікаціями, більше “виграють” від євроінтеграції ніж люди з “низьким” статусом та погано оплачуваною роботою, адже, на відміну від першої категорії, яка має багато переваг на ринку праці, друга категорія повинна конкурувати з такими ж низько кваліфікованими працівниками з інших країн ЄС – це, в свою чергу, обмежує їхній доступ до ринку, а також впливає на їхню заробітну плату.⁸⁴

Дехто також стверджує, що тодішня влада мала тенденцію звинувачувати ЄС в усіх внутрішніх і зовнішніх проблемах, особливо, коли це стосувалось потоку мігрантів в Британію, що також підсилювало анти-європейські настрої всередині Сполученого Королівства. Наприклад, Рудольф Адам, суттєво автор книжки “Брекзит: причини та наслідки”, вказує

⁸¹ European Union (Amendment) Act 2008. 19 June 2008. UK Parliament. URL: <https://bills.parliament.uk/bills/252/stages> (дата звернення 01.04.2023).

⁸² Clarke H., Goodwin M., Whiteley P. Attitudes to Brexit Over Time. *Brexit: Why Britain Voted to Leave the European Union*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. Ст.62.

⁸³ Clarke H., Goodwin M., Whiteley P. Attitudes to Brexit Over Time. *Brexit: Why Britain Voted to Leave the European Union*. Ст. 62

⁸⁴ Clarke H., Goodwin M., Whiteley P. Attitudes to Brexit Over Time. *Brexit: Why Britain Voted to Leave the European Union*. Ст. 63

на те, що прем'єр-міністр Кемерон замість того, щоб прийняти будь-які ефективні дії задля зменшення сальдо міграції, просував тези стосовно надмірної бюрократії в ЄС, зростаючого потоку мігрантів з країн Східної Європи та браку інновацій та динамізму.⁸⁵ Все ці фактори в сумі дали “потрібний” результат.

Повертаючись до хронології Брекзиту, через кілька місяців після проведення референдуму, 7 грудня 2016 року Палата громад проголосувала за застосування статті 50 Договору про Європейський Союз.⁸⁶

17 січня 2017 року, Прем'єр-міністр Тереза Мей представила 12 пріоритетів на переговорах з ЄС стосовно Брекзиту, які насамперед передбачали:⁸⁷

- Контроль над своїм власним законодавством та обмеження юрисдикції Суду Європейського Союзу;
- Зміцнення союзу між Англією, Уельсом, Шотландією та Північною Ірландією;
- Врегулювання прав громадян Сполученого Королівства в ЄС та прав громадян ЄС в Сполученому Королівстві;
- Підтримання спільної зони подорожей з Ірландією;
- Контроль над імміграційною політикою та кордонами;
- Вільна торгівля з європейськими ринками, але без членства в єдиному ринку;
- Укладення торговельних угод з країнами поза межами ЄС;
- Співпраця у боротьбі зі злочинністю та тероризмом;

⁸⁵ Adam R.G. Brexit: Causes and consequences. Ст. 63

⁸⁶ The Government's Plan for Brexit. Volume 618: debated on Wednesday 7 December 2016. *UK Parliament*: веб-сайт. URL: <https://hansard.parliament.uk/commons/2016-12-07/debates/CA09D9B2-9634-41C8-8979-8B9CD82DBB8F/TheGovernmentSPlanForBrexit> (дата звернення 01.04.2023).

⁸⁷ The government's negotiating objectives for exiting the EU: PM speech. *GOV.UK*: веб-сайт. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/the-governments-negotiating-objectives-for-exiting-the-eu-pm-speech> (дата звернення 01.04.2023).

- Забезпечення “перехідного періоду” задля того, щоб бізнес в Британії мав змогу підготуватись до наслідків Брекзиту;
- Партнерство з ЄС після Брекзиту.

Після отримання результатів референдуму, уряд планував повідомити Європейську Раду про намір Сполученого Королівства вийти з ЄС, застосувавши процедуру передбачену статтею 50 ДЄС без ухвалення акту парламенту, який санкціонує повідомлення.⁸⁸

Пропозицію уряду щодо застосування статті 50 було оскаржено шляхом судового перегляду (*judicial review*) у провадженні у Високому суді Англії та Уельсу, а також у Високому суді Північної Ірландії.⁸⁹

24 січня 2017 року Верховний суд Сполученого Королівства у справі *R (Miller) v Secretary of State for Exiting the European Union* постановив, що британський уряд не може ініціювати вихід із Європейського Союзу шляхом офіційного повідомлення без акту парламенту.⁹⁰ Окрім цього, суд відхилив апеляцію на рішення Високого суду Північної Ірландії у справі *McCord*, постановивши, що згода Асамблеї Північної Ірландії не потрібна для того, щоб уряд видав повідомлення відповідно до статті 50 Договору про ЄС.⁹¹

Через два дні після опублікування рішення, в Парламенті був представлений Законопроект про повідомлення про вихід з Європейського Союзу (European Union (Notification of Withdrawal) Bill 2016-17).⁹² Він набрав чинності 16 березня 2017 року.⁹³

Після набрання чинності Актом про повідомлення про вихід з Європейського Союзу, 29 березня 2017 року, Уряд Сполученого Королівства

⁸⁸ Supreme Court holds that notice under Article 50 to trigger withdrawal from the EU cannot be issued by the Royal prerogative or precluded by constitution of Northern Ireland. *Thomson Reuters: Practical Law*: веб-сайт. URL: <https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-005-4915> (дата звернення 20.03.2023).

⁸⁹ Supreme Court holds that notice under Article 50 to trigger withdrawal from the EU cannot be issued by the Royal prerogative or precluded by constitution of Northern Ireland. *Thomson Reuters: Practical Law*.

⁹⁰ Supreme Court holds that notice under Article 50 to trigger withdrawal from the EU cannot be issued by the Royal prerogative or precluded by constitution of Northern Ireland. *Thomson Reuters: Practical Law*

⁹¹ Supreme Court holds that notice under Article 50 to trigger withdrawal from the EU cannot be issued by the Royal prerogative or precluded by constitution of Northern Ireland. *Thomson Reuters: Practical Law*

⁹² European Union (Notification of Withdrawal) Bill 2016-17 receives first reading in Parliament. *Thomson Reuters: Practical Law*: веб-сайт. URL: <https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-005-5887> (дата звернення 20.03.2023).

⁹³ European Union (Notification of Withdrawal) Act 2017. URL: <https://bills.parliament.uk/bills/1952/stages>.

надіслав повідомлення до Європейської Ради у відповідності до процедури, передбаченої статтею 50 Договору про ЄС.⁹⁴

5 квітня 2017 року, Європейський Парламент на пленарному засіданні прийняв резолюцію стосовно позиції ЄС у переговорах зі Сполученим Королівством. Відповідно до резолюції, майбутній договір насамперед повинен був передбачати⁹⁵: правовий статус і права громадян в ЄС; фінансові зобов'язання Британії перед ЄС; роз'яснення статусу міжнародних зобов'язань Великої Британії як країни-члена ЄС; призначення Суду ЄС як компетентного органу для тлумачення Угоди про вихід; до дати виходу Сполучене Королівство повинне мати статус члена ЄС.

29 квітня 2017 року, Європейська Рада прийняла керівні принципи ведення переговорів зі Сполученим Королівством, які наголошували на майбутній співпраці між ЄС та Великою Британією, а також на тому, що у день виходу Договір про Європейський Союз та Договір про функціонування Європейського Союзу перестануть застосовуватися до Сполученого Королівства, до тих його заморських країн і територій, які зараз асоційовані з Союзом, а також до територій, за зовнішні відносини яких відповідає Сполучене Королівство. Був також запропонований перший варіант кінця перехідного періоду – 29 березня 2019 року.⁹⁶

22 травня 2017 року Європейська Рада уповноважила Європейську комісію на ведення переговорів від імені ЄС та дала “зелене світло” на проведення переговорів щодо виходу Сполученого Королівства з ЄС.⁹⁷

⁹⁴ Government triggers Article 50 and starts countdown to Brexit. *Thomson Reuters: Practical Law*: веб-сайт. URL: <https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-007-1957> (дата звернення 20.03.2023).

⁹⁵ Brexit: European Parliament Resolution on negotiations with the UK. *Thomson Reuters: Practical Law*: веб-сайт. URL: <https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-007-4311> (дата звернення 20.03.2023).

⁹⁶ European Council (Art. 50) guidelines for Brexit negotiations. *European Council*: веб-сайт. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/04/29/euco-brexit-guidelines/> (дата звернення 20.03.2023).

⁹⁷ Council (Art 50) authorises the start of Brexit talks and adopts negotiating directives *European Council*: веб-сайт. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/05/22/brexit-negotiating-directives/> (дата звернення 20.03.2023).

1.2. Взаємодія правової системи ЄС і правової системи Великої Британії під час членства в ЄС

1.2.1. Вплив права ЄС на правову систему Сполученого Королівства

17 жовтня 1972 року було надано королівську згоду на Акт про Європейські Співтовариства 1972 року. З цього моменту, правові системи Північної Ірландії, Шотландії, Англії та Уельсу стали складовими елементами наднаціональної правової системи ЄС.⁹⁸

Відповідно до статті 4(3) Договору про Європейський Союз, держави-члени ЄС повинні вживати будь-яких відповідних заходів для забезпечення виконання зобов'язань, що випливають із Договорів або актів інституцій ЄС. Розділ 2(1) Акту про Європейські Співтовариства 1972 передбачав, що всі національні органи Сполученого Королівства, включаючи суди та трибунали, визнаватимуть, застосовуватимуть, будуть дотримуватись всіх прав, повноважень, обов'язків, обмежень, засобів правового захисту та процедур що виникають відповідно до права ЄС.

Вплив права ЄС на правову систему всього Сполученого Королівства був величезним – при цьому в деяких сферах, однак, він займав домінуючу роль (наприклад, у сферах агропромисловості чи рибної промисловості), а в інших - мав мінімальний вплив (наприклад, у сфері кримінальної юстиції).⁹⁹

Окрім цього, під час перебування в ЄС на Сполучене Королівство поширювалась юрисдикція Суду Європейського Союзу, який тлумачить законодавство ЄС, задля забезпечення його однакового застосування в усіх державах-членах ЄС, вирішує правові спори між національними урядами та установами ЄС, а також, у виключних випадках, розглядає справи, що стосуються приватних організацій та фізичних осіб.¹⁰⁰

⁹⁸ O'Neill QC A. EU Law for UK Lawyers: book. Oxford: Hart Publishing, 2011. para 1.01

⁹⁹ O'Neill QC A. EU Law for UK Lawyers: book. Oxford: Hart Publishing, 2011. para 1.01

¹⁰⁰ Court of Justice of the European Union (CJEU). An official EU website: веб-сайт. URL: https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/search-all-eu-institutions-and-bodies/court-justice-european-union-cjeu_en (дата звернення 20.03.2023).

Юрисдикція Суду ЄС також означала, що прецедентне право ЄС матиме пріоритет над правом Сполученого Королівства, якщо вони суперечитимуть один одному. Розділ 2 Акту про Європейські Співтовариства 1972 року передбачав, що законодавство Великобританії має тлумачитися відповідно до законодавства ЄС, а положення, які безпосередньо застосовуються, мають переважати над актами Великобританії, якщо останні їм не відповідають.¹⁰¹

Принагідно буде згадати справу *Factortame* - іспанська компанія подала позов проти уряду Сполученого Королівства щодо порушення законодавства ЄС, адже закон вимагав більшість власників суден бути британцями, якщо судно було зареєстроване в Сполученому Королівстві. У справі досліджувався принцип, згідно з яким суди у Великій Британії можуть і повинні чітко переглядати національне законодавство на його відповідність законодавству ЄС.¹⁰²

Після висновку Суду ЄС, Палата Лордів постановила, що дію законодавства Сполученого Королівства можна призупинити, якщо воно суперечить законодавству ЄС, доки не буде прийнято остаточне рішення, а пізніше може бути присуджена компенсація збитків, якщо положення закону, ухваленого Парламентом, порушувало положення Договорів ЄС.¹⁰³

1.2.2. Примат права ЄС над національним правом Сполученого Королівства

Одним з ключових принципів права ЄС є принцип примату права ЄС над національним правом держав-членів. Цей принцип не закріплений в Договорах ЄС, однак він був встановлений в судовій практиці Європейського суду, насамперед у справі *Costa v ENEL*. Принцип полягає в тому, що коли

¹⁰¹ Norton P. Divided Loyalties: The European Communities Act 1972. *Parliamentary History*. Vol.30. Issue 1, 2011. Ст.61. URL: <https://onlinelibrary-wiley-com.ezproxy.lib.gla.ac.uk/doi/pdfdirect/10.1111/j.1750-0206.2010.00242.x> (дата звернення 20.03.2023).

¹⁰² O'Neill QC A. EU Law for UK Lawyers Ст.280, пара. 2.46

¹⁰³ Norton P. Divided Loyalties: The European Communities Act 1972. *Parliamentary History*. Ст.61

внутрішнє законодавство держави-члена суперечить праву ЄС, пріоритет має право ЄС.

Як зазначив Суд ЄС у справі *Simmenthal*, національні суди за таких обставин повинні застосовувати законодавство ЄС у повному обсязі, ігноруючи будь-яке положення національного законодавства, яке може суперечити законодавству ЄС.¹⁰⁴ Однак, в контексті британської правової системи, цей принцип був вкрай суперечливим, що пов'язано з існуванням принципу парламентського суверенітету, про який згадувалось вище.

Відповідно до конституційної доктрини Великої Британії, акт Парламенту має найвищу силу у Сполученому Королівстві, оскільки саме Парламент є суверенним законодавцем. Наразі, для визначення парламентського суверенітету прийнято використовувати визначення, яке було надане професором Альбертом Дайсі: лише Парламент має право ухвалювати чи скасовувати будь-який закон - жодна інша особа чи орган не мають таких повноважень.¹⁰⁵ Це передбачає, що навіть суди не мають права скасувати чи визнати незаконним такий акт.¹⁰⁶

Внаслідок існування цього принципу, у Великої Британії існували деякі початкові труднощі на етапі приєднання до ЄС, адже імплементація принципу примату права ЄС означала би, що існує інституція, яка створює законодавство, що діє на території Сполученого Королівства, і якою не є Парламент.

Існування цього принципу зумовлює низку інших проблем, які потрібно було вирішити. По-перше, через те, що у Сполученому Королівстві немає писаної конституції, змінити цей принцип шляхом внесення змін до Конституції було неможливо. По-друге, враховуючи, що право ЄС і право Великої Британії були двома різними системами, право ЄС могло стати

¹⁰⁴ The "Supremacy principle". *Parliament UK*: веб-сайт. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/ld201719/ldselect/ldconst/69/6908.htm> (дата звернення 21.03.2023).

¹⁰⁵ Dorani Sh. The Primacy of EU Law over National Law: Great Britain's Response. *Political Reflection*. Vol.6, No.3, 2020. Ст.25. URL: https://politicalreflectionmagazine.com/wp-content/uploads/2020/07/PR_Issue24-A2.pdf (дата звернення 20.03.2023).

¹⁰⁶ Dorani Sh. The Primacy of EU Law over National Law: Great Britain's Response. *Political Reflection*. Ст.25

частиною національного права лише за умови, що воно було інкорпороване до національного законодавства шляхом прийняття акту Парламентом. На останок, примат права ЄС не міг бути гарантований, оскільки акт, який інкорпорував право ЄС, міг бути скасований в будь-який момент шляхом прийняття акту Парламентом, який би скасував попередній Акт.¹⁰⁷

Задля вирішення вищезгаданих проблем, в Сполученому Королівстві був прийнятий Акт про Європейські Співтовариства 1972 року, завдяки якому Сполучене Королівство долучилось до ЄЕС та Євроатому, а також яке згодом інкорпоровало *acquis communautaire* ЄС (після внесення змін до Акту) в правовому систему Сполученого Королівства. Завдяки цьому ж закону, в Сполученому Королівстві почав діяти принцип примату права ЄС над національним правом.

У справі *Thoburn v Sunderland City Council*, Високий суд Англії та Уельсу підкреслив, що через прийняття Акту про Європейські Співтовариства 1972 року, доктрина законодавчого верховенства Парламенту у Сполученому Королівстві була змінена, що цілком відповідало конституції.¹⁰⁸

Як надалі підкреслив Лорд Джастіс Ловс, усі конкретні права та обов'язки, які створює законодавство ЄС, були інкорпоровані в законодавство Сполученого Королівства через прийняття Акту про Європейські Співтовариства 1972 року, який, в свою чергу, є конституційним статутом, який не може бути напряду скасований шляхом прийняття іншого Акту (що слідує з доктрини автоматичного скасування (*implied repeal*)).¹⁰⁹

При цьому, правові відносини між ЄС та Сполученим Королівством будувались саме на внутрішніх юридичних повноваженнях, а не на повноваженнях ЄС, що впливає з загального права Сполученого

¹⁰⁷ Dorani Sh. The Primacy of EU Law over National Law: Great Britain's Response. *Political Reflection*. Ст.26

¹⁰⁸ *Thoburn v Sunderland City Council* [2002] EWHC 195 (Admin). England and Wales High Court (Administrative Court) Decision. 18 February 2002. URL: <http://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Admin/2002/195.html>. Para. 59

¹⁰⁹ *Thoburn v Sunderland City Council*, para. 69

Королівства.¹¹⁰ Суд підтвердив, що принцип примату права ЄС діє на території Сполученого Королівства не через існування прецедентної практики Суду Європейського Союзу, а саме через прийняття Акту про Європейські Співтовариства 1972.¹¹¹ Таким чином, через прийняття цього Акту, Парламент Великобританії залишався суверенним.¹¹²

Після закінчення Другої світової війни, перед колишніми союзниками постала потреба у формуванні нового політичного порядку, який мав забезпечити стабільну економічну, а згодом і політичну кооперацію, що стало причиною появи ЄСВС, до якого Сполучене Королівство вирішило не долучатись. Однак, у 1973 році, через внутрішні проблеми, зумовлені девальвацією фунта стерлінга та економічною кризою, Велика Британія врешті приєдналась до Європейського економічного співтовариства (ЄЕС), що можна вважати початковою точкою євроінтеграції.

Членство в спочатку в ЄЕС, а згодом і в ЄС мало величезний вплив на правову систему Сполученого Королівства. В 1972 році був прийнятий Акт про Європейські Співтовариства 1972, завдяки якому правові системи Північної Ірландії, Шотландії, Англії та Уельсу стали складовими елементами наднаціональної правової системи ЄС. Акт також вирішував деякі проблеми пов'язані з приматом права ЄС над національним правом. Судова практику Суду ЄС та судів Сполученого Королівства також врегулювала питання пов'язані з принципом парламентського суверенітету.

Протягом існування Акту, до нього було внесено суттєві зміни порівняно з його початковою формою, включаючи зміни, внесені Маастрихтським договором, Амстердамським договором, Ніщцьким договором і Лісабонською угодою.

¹¹⁰ *Thoburn v Sunderland City Council*, para. 69

¹¹¹ Craig P. Miller, *EU Law and the UK. The UK Constitution After Miller: Brexit and Beyond* / ed. M.Elliot, J.Williams and A. L. Young. Oxford: Hart Publishing, 2020. Ст.116. URL: <https://www.bloomsburycollections-com.ezproxy.lib.gla.ac.uk/book/the-uk-constitution-after-miller-brexit-and-beyond/ch5-miller-eu-law-and-the-uk> (дата звернення 20.03.2023).

¹¹² *Thoburn v Sunderland City Council*, para. 70

Незважаючи на те, що протягом всього свого членства Велика Британія залишалась євроскептичною, вона продовжували брати участь у багатьох інституціях ЄС і процесах прийняття рішень. Однією з ключових розбіжностей інтересів стало прагнення ЄС до більшої політичної та економічної інтеграції, яке суперечило позиції Великої Британії, яка, навпаки, прагнула наголосити на своєму суверенітеті та зменшити втручання ЄС. Крім того, суттєву напругу створювали такі проблеми, як імміграція, торгівля та фінансове регулювання.

Всі ці фактори в результаті стали основною причиною, чому ідея виходу з Європейського Союзу знайшла схвалення серед більшості населення, які голосували на референдумі у 2016 році - врешті Велика Британія врешті-решт обрала свій власний шлях, але уже поза межами Союзу.

РОЗДІЛ 2 ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИХОДУ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ З ЄС

Процес виходу Сполученого Королівства з Європейського Союзу був складним та комплексним у багатьох вимірах, зокрема і з правової точки зору. Основними правовим інструментом, який був укладений внаслідок Брекзиту є Угода про вихід Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії з Європейського Союзу та Європейського співтовариства з атомної енергії (**“Угода про вихід”**).

В цьому розділі, будуть проаналізовані процедура виходу з ЄС з точки зору права ЄС, а також з точки зору права Сполученого Королівства. Окрім цього, окрема увага буде присвячена самій Угоді про вихід, та одній з його найважливіших складових – Протоколу про Ірландію та Північну Ірландію.

2.1. Процедура виходу Сполученого Королівства з ЄС з точки зору права ЄС

З точки зору права ЄС, правовою основою Брекзиту є стаття 50 Договору про Європейський Союз, яка передбачає, що держава-член ЄС має право прийняти рішення про вихід з Європейського Союзу, у відповідності до власних конституційних вимог. Якщо рішення про вихід було прийняте, держава повинна повідомити про свій намір Європейську Раду, а ЄС, з огляду на рішення Європейської Ради, має провести переговори з державою, яка висловила намір про вихід, та укласти угоду про вихід.¹¹³

Процедура виходу за статтею 50 ДЄС була введена в Договори ЄС лише після набуття чинності Лісабонського договору - таким чином до 2009 року не існувало формальної процедури виходу з ЄС.¹¹⁴

¹¹³ Стаття 50, Договір про Європейський Союз.

¹¹⁴ Armstrong K. A. (Br)Exit From the European Union—Control, Autonomy, and the Evolution of EU Law. *The Evolution of EU Law* / ed. P. Craig, G. Búrca. Oxford: Oxford Academic, 2021. P.399-430 URL: <https://academic.oup.com/book/39246/chapter-abstract/338785245?redirectedFrom=fulltext> (дата звернення 25.03.2023).

Структура статті 50 передбачає, що держава-член, не може ініціювати умови виходу з ЄС поза сферою дії статті 50 ДЄС. Це пояснюється тим, що стаття 50 містить комплексну та самодостатню схему виходу, яка накладає конкретні зобов'язання на як державу, що ініціювала вихід, так і на решту держав-членів.¹¹⁵ Стаття 50(4) Договору ЄС також передбачає, що держава, яка ініціювала вихід, не має права брати участі у переговорах з Європейською Радою стосовно питань, що стосуються виходу цієї держави.

П.Крейг і Г.Бурка підкреслюють, що Стаття 50(1) побудована таким чином, що держава-член вирішує питання про вихід відповідно до власних конституційних вимог (що згодом зумовило появу рішення у справі *Miller*). Це означає, що на початку процесу виходу наголос робиться на добровільності та державному суверенітеті: саме держава-член, виконуючи свою суверенну волю, подала заявку на приєднання до ЄС, і саме держава-член, виконуючи цю ж волю, вирішує покинути країну згідно зі своїми власними конституційними вимогами.¹¹⁶

Важливо підкреслити, що стаття 50 не регулює питання того, чи може держава-член ЄС може в односторонньому порядку відкликати повідомлення про вихід. Це питання було предметом обговорень в академічній спільноті після ініціації Брекзиту.

Наприклад, А.Сарі стверджував, що незважаючи на рішення, яке було прийняте Верховним судом у справі *Miller*, держава-член може відкликати своє повідомлення про вихід з ЄС, до того, як рішення про вихід набуде чинності — це впливає з суверенної волі держав, що закріплено в міжнародному праві.¹¹⁷ П.Остендорф, тлумачачи статтю 50 ДЄС, оспорував

¹¹⁵ Gordon R., Moffat R. Brexit: the Immediate Legal Consequences: a report. London: The Constitutional Society, 2016. Ст.16. URL: <https://consoc.org.uk/wp-content/uploads/2016/05/Brexit-PDF.pdf> (дата звернення 26.03.2023).

¹¹⁶ Craig, P. Membership: Crisis, Conceptions and Challenges. *EU Law: Text, Cases, and Materials UK Version (7th edn)* / ed. P. Craig, G. Búrca. Oxford: Oxford Academic, 2020. Ст.38. URL: <https://www-oxfordlawtrove-com.ezproxy.lib.gla.ac.uk/display/10.1093/he/9780198859840.001.0001/he-9780198859840-chapter-2> (дата звернення 26.03.2023).

¹¹⁷ Sari A. Reversing a withdrawal notification under article 50 TEU: can a Member State change its mind? *European Law Review*. Vol. 42, no. 4, p.451-473. URL: [https://uk.westlaw.com/Document/151307C0080D911E796E8C62ED923AEC9/View/FullText.html?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true](https://uk.westlaw.com/Document/151307C0080D911E796E8C62ED923AEC9/View/FullText.html?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true) (дата звернення 26.03.2023).

подібну позицію, стверджуючи, що держава-член ЄС не може відкликати таке повідомлення про вихід.¹¹⁸

Позиція стосовно того, що повідомлення про вихід може бути відкликаним, була підтримана Судом Справедливості ЄС у 2018 році у справі *Wightman*, яке значним чином ґрунтувалось на принципах волюнтаризму та державного суверенітету.¹¹⁹

Суд підкреслив, що якщо повідомлення про намір вийти неминуче призведе до виходу відповідної держави-члена з Європейського Союзу в кінці періоду, встановленого в статті 50(3) ДЄС, навіть за умови, якщо ця держава-член скасувала своє рішення про вихід відповідно до своїх конституційних вимог, держава буде змушена вийти з ЄС проти своєї волі, що суперечить цінностям, закріплених в ДЄС.¹²⁰

2.2. Процедура виходу Сполученого Королівства з ЄС з точки зору права Сполученого Королівства

Розглядаючи питання Брекзиту з точки зору права Сполученого Королівства, найбільш важливим для дослідження буде вимір конституційного права, адже як підкреслювалось вище, кожна держава-член ЄС надає повідомлення про вихід саме відповідно до своїх конституційних вимог.

Вище вже згадувалось про справу *Miller*, яка стосувалась того, чи може уряд надсилати повідомлення до Європейської Ради без відповідного Акту Парламенту. Поява цієї справи була зумовлена самим формулюванням статті 50(1), яка вказує на “конституційні вимоги”. Уряд посилався на те, що вони мали прерогативні повноваження, які надавались виконавчій владі

¹¹⁸ Ostendorf P. The withdrawal cannot be withdrawn: the irrevocability of a withdrawal notification under art.50(2) TEU. ? *European Law Review*. Vol. 42, no. 5, p.767-776., 2017 URL: <https://uk.westlaw.com/Document/I669A76E0AF4611E78E6CA8D4D2851B9B/View/FullText.html?transitionType=Default&contextData=%28sc.Default%29> (дата звернення 26.03.2023).

¹¹⁹ Craig. P. Membership: Crisis, Conceptions and Challenges. *EU Law: Text, Cases, and Materials UK Version (7th edn)*. Ст.40

¹²⁰ Case C-621/18 *Wightman v Secretary of State for the EU* EU:C:2018:999, Para. 66-67

короною, що дозволяло їм повідомляти Європейську Раду без необхідності отримання законодавчої згоди Парламенту.

Більшість суддів у Верховному судді відкинула ці аргументи, спираючись на те, що прерогативні повноваження підлягають обмеженням, таким чином, що повідомлення про вихід може бути надіслано лише за наявності законодавчого акту.¹²¹ Використання прерогативних повноважень під час виходу з ЄС призвело би до порушення Акту про Європейські Співтовариства 1972 року.¹²² Е. Йонг підкреслює, що рішення Верховного Суду не внесло суттєвих змін до Конституції Сполученого Королівства – однак він є важливим як інструмент для пояснення деяких аспектів конституції Сполученого Королівства, особливо в частині делегованих повноважень уряду.¹²³

Іншим важливим аспектом в контексті конституційної доктрини та процесу Брекзиту є питання референдуму, адже референдуми не є притаманними конституційній традиції Сполученого Королівства. М.Елліот у книжці “Конституція Сполученого Королівства після Міллера, Брекзиту і далі” зазначає, що використання референдумів становить потенційну конституційну загрозу, адже це створює два різні демократичні полюси – законодавча влада та голосування народу.¹²⁴

Варто підкреслити, що деякі дослідники стверджують, що Акт про Референдум щодо Європейського Союзу 2015 року не містив жодних положень щодо його правових наслідків для уряду – з точки зору конституційної теорії, результат референдуму був радше рекомендаційним, ніж обов’язковим до виконання.¹²⁵ Це знову ж таки впливає з принципу парламентського суверенітету, який передбачає, що Парламент не може

¹²¹ Craig, P. Membership: Crisis, Conceptions and Challenges. *EU Law: Text, Cases, and Materials UK Version (7th edn)*. Ст.39

¹²² Young A.L. The Constitutional Implications of Brexit. *European Public Law*. Vol. 23, Issue 4, 2017. Ст.758. URL: <https://kluwerlawonline.com/journalarticle/European+Public+Law/23.4/EURO2017043> (дата звернення 26.03.2023).

¹²³ Young A.L. The Constitutional Implications of Brexit. *European Public Law*. Ст.757

¹²⁴ Sir Laws J., The Miller Case and Constitutional Statutes. *The UK Constitution After Miller: Brexit and Beyond* / ed. M.Elliot, J.Williams and A. L. Young. Oxford: Hart Publishing, 2020. P.203-220. URL: <https://www-bloomsburycollections-com.ezproxy.lib.gla.ac.uk/book/the-uk-constitution-after-miller-brexit-and-beyond/ch9-the-miller-case-and-constitutional-statutes> (дата звернення 26.03.2023).

¹²⁵ Gordon R., Moffat R. Brexit: the Immediate Legal Consequences: a report. Ст.13

бути зв'язаний жодними результатами референдуму, адже лише сам Парламент має такі повноваження.¹²⁶

Незважаючи на це, Закон про повідомлення про вихід з Європейського Союзу отримав королівську згоду 16 березня 2017 року за рахунок підтримки його членами Парламенту, де навіть та частина парламентарів яка виступала проти Брекзиту, втілювали волю народу, яка була виражена на результатах референдуму.¹²⁷

Важко уявити, якими би могли бути потенційні наслідки, якби Парламент тоді прийняв інше рішення – це поставило би під загрозу самі засадничі підвалини, на яких тримається демократичний устрій Сполученого Королівства, що насамперед означало би політичну нестабільність та збільшення недовіри до законодавчої гілки влади. Можна стверджувати, що у Парламенту тоді не було іншого вибору окрім як прийняти акт, який би виражав волю народу.

2.3. Угода про вихід

2.3.1. Основні положення Угоди про вихід

Угода про вихід встановила умови виходу Великої Британії з ЄС і Євратому. Угода набула чинності о 23:00 (за британським часом) 31 січня 2020 року.¹²⁸ Угодою був також встановлений так званий перехідний період, який тривав до 31 грудня 2020 року: під час цього періоду Сполучене Королівство більше не мало статусу держави-члена ЄС, однак право ЄС продовжувало використовуватись до закінчення перехідного періоду (з врахуванням особливостей, які будуть розглянуті надалі).¹²⁹

¹²⁶ Gordon M. Brexit: a challenge for the UK constitution, of the UK constitution? *European Constitutional Law Review*. Vol. 12, Issue 3. 2016. Ст.415. URL: <https://www-cambridge-org.ezproxy.lib.gla.ac.uk/core/services/aop-cambridge-core/content/view/9AAFF18130B17F93006713C41463C1C7/S1574019616000341a.pdf/brexit-a-challenge-for-the-uk-constitution-of-the-uk-constitution.pdf> (дата звернення 01.04.2023).

¹²⁷ Sir Laws J., The Miller Case and Constitutional Statutes. *The UK Constitution After Miller: Brexit and Beyond*. Ст.217

¹²⁸ Brexit: withdrawal agreement. *Practical Law Brexit*: веб-сайт. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-013-3922?comp=pluk&originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=\(sc.Default\)&ppcid=11f2ca0c4a824950a8318d74f57b2c76&firstPage=true&OWSessionId=08c060bf82d94f5ca955e7847d86ffe7&skipAnonymous=true](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-013-3922?comp=pluk&originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=(sc.Default)&ppcid=11f2ca0c4a824950a8318d74f57b2c76&firstPage=true&OWSessionId=08c060bf82d94f5ca955e7847d86ffe7&skipAnonymous=true) (дата звернення 01.04.2023).

¹²⁹ Brexit: withdrawal agreement. *Practical Law Brexit*

Структурно, Угода про вихід складається з шести частин, трьох протоколів та додатків, які, згідно зі статтею 182 Угоди про вихід, є невід'ємною її частиною:

- *Частина перша*: Загальні положення (статті 1-8);
- *Частина друга*: Права громадян (статті 9-39);
- *Частина третя*: Окремі питання відокремлення (статті 40-125);
- *Частина четверта*: Перехідний період (статті 126-132);
- *Частина п'ята*: Фінансові положення (ст. 133-157);
- *Частина шоста*: Установчі та прикінцеві положення (статті 151-185);
- Протокол щодо Ірландії/Північної Ірландії (**“Протокол щодо Північної Ірландії”**);
- Протокол щодо зон суверенних баз на Кіпрі;
- Протокол щодо Гібралтару.

Більшість з положень Угоди про вихід почали застосовуватись з моменту набуття чинності Угодою, однак деякі положення почали застосовуватись лише після закінчення перехідного періоду. Зокрема, після закінчення перехідного періоду почали застосовуватись повністю положення про права громадян, про врегулювання спорів, Протокол щодо суверенних баз на Кіпрі, а також частково Протокол про Північну Ірландію.

¹³⁰ Надалі кожна з частин Угоди буде досліджена більш детально.

Частина перша: Загальні положення

Частина перша починається з мети укладення Угоди (ст.1), якою є встановлення порядку виходу Сполученого Королівства з ЄС та Євроатому, а наступна стаття надає визначання термінів, зокрема права ЄС та перехідного періоду (ст.2).

¹³⁰ Brexit: withdrawal agreement. *Practical Law Brexit*

Визначення права ЄС є вкрай важливим в цьому контексті, адже воно вказує на ті положення права, які перестали застосовуватись у Великобританії після закінчення перехідного періоду. Так, відповідно до статті 2 Угоди, право ЄС включає в себе низку Договорів (Договір про ЄС, Договір про функціонування ЄС, Договір про заснування Європейського співтовариства з атомної енергії, Хартія основних прав Європейського Союзу), загальні принципи права ЄС, будь-які акти прийняття органами чи установами ЄС, міжнародні угоди, стороною яких є ЄС та міжнародні угоди укладені окремими державами від імені ЄС, акти Європейської Ради, а також заяви, прийняті на міждержавних конференціях.

Незважаючи на це положення, важливо наголосити на тому, що більшість законодавства ЄС все-таки продовжувала і продовжує застосовуватись на території Сполученого Королівства після закінчення перехідного періоду – це є можливим через появу нової категорії права відомої як “збережене право ЄС”.

Стаття 3 Угоди про вихід стосується територіальне поширення Угоди. Окрім території Сполученого Королівства, дія угоди розповсюджується також на Гібралтар, Нормандські острови, острів Мен, суверенні райони базування на Кіпрі, а також на заморські країни чи території, які мають особливі відносини зі Сполученим Королівством (насамперед Британська антарктична територія, та Британські Віргінські острови).¹³¹

Стаття 4 встановлює, що положення Угоди про вихід застосовуватимуться за принципом прямої дії, що означає, що як фізичні, так і юридичні особи в ЄС та Сполученому Королівстві матимуть змогу посилатись на права, передбачені Угодою, в судах незалежно від того, чи буде впроваджене окреме національне законодавство. При цьому, цією ж статтею на Сполучене Королівство покладається зобов’язання не

¹³¹ Список країн знаходиться в Аппекс II of Договору про функціонування Європейського Союзу

застосовувати первинне законодавство, яке буде суперечити чи буде несумісним з положеннями Угоди.¹³²

Окрім цього, положення Угоди мають інтерпретуватись у відповідності з такими ж самими принципами, які використовуються в ЄС – наприклад тлумачення має узгоджуватись з Хартією основних прав Європейського Союзу.¹³³

Стаття 4(4) передбачає також, що під час імплементації та застосування, Угода має тлумачитися відповідно до прецедентного права Суду Європейського Союзу (“Суд ЄС”), ухваленого до закінчення перехідного періоду. Винятком з цього правила є Протокол про Північну Ірландію, до інтерпретації якого може застосовуватись прецедентне право ухвалене після закінчення перехідного періоду.¹³⁴

Частина друга: Права громадян

Частина друга стосується насамперед громадян Сполученого Королівства, які до закінчення перехідного періоду, жили, навчались чи працювали в одній з країн ЄС, а також громадян ЄС, які проживали, навчались чи працювали на території Сполученого Королівства протягом цього періоду.¹³⁵ Угода про вихід не ставила за вимогу фізичну присутність особи в державі наприкінці перехідного періоду.¹³⁶ Ця частина Угоди гарантує, що такі особи матимуть змогу і надалі безперешкодно проживати в одній з 27 держав ЄС чи, навпаки, в Великобританії.

Угода встановлює певні вимоги до того, яким ознакам мають відповідати такі особи – зокрема, особа має належати до однієї з наступних категорій: 1) Працівник чи самозайнята особа; 2) має достатні ресурси та медичне страхування – ця категорія може включати студентів за умови, що

¹³² Brexit: withdrawal agreement. *Practical Law Brexit*

¹³³ Brexit: withdrawal agreement. *Practical Law Brexit*

¹³⁴ Brexit: withdrawal agreement. *Practical Law Brexit*

¹³⁵ The EU-UK Withdrawal Agreement: Citizen's rights. *European Commission*: веб-сайт. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/relations-non-eu-countries/relations-united-kingdom/eu-uk-withdrawal-agreement/citizens-rights_en (дата звернення 01.04.2023).

¹³⁶ Questions and Answers – the rights of UK nationals under the Withdrawal Agreement. *European Commission*: веб-сайт. URL: https://commission.europa.eu/system/files/2022-10/q-a-uk-citizens-declaratory-countries_en_0.pdf (дата звернення 01.04.2023).

вони мають достатні ресурси; член сім'ї особи, яка належить до однієї з категорій; має право на постійне проживання¹³⁷.

Визначення членів сім'ї надається відповідно до Директиви 2004/38/ЄС, і охоплює насамперед подружжя або партнера в зареєстрованому партнерстві (за умови, що таке партнерство прирівнюється до шлюбу), прямі нащадки чи особи на утриманні віком до 21 року, а також старші родичі (свої чи партнера), які перебувають на утриманні;¹³⁸

При цьому, відповідно до Угоди, як ЄС так і Сполучене Королівство мають право вимагати, щоб громадяни з іншої держави та члени їхніх сімей були зареєстровані в національних органах влади або могли підтвердити наявність свого нового статусу проживання шляхом подання заяви про отримання документа про проживання.¹³⁹

Угода про вихід допускає «декларативну» або «конститутивну» системи для перевірки статусу особи. Декларативна система визнає права громадян за Угодою автоматично дією закону, тоді як конститутивна система вимагає, щоб ті, хто має права, подавали окрему заявку на визнання таких прав (зокрема, через отримання документу, що підтверджує особу).¹⁴⁰

Серед держав, які мають декларативну систему – Болгарія, Чехія, Німеччина, Естонія, Ірландія, Греція, Іспанія, Хорватія, Італія, Литва, Польща, Португалія та Словаччина. Всі інші держави вимагають від громадян Сполученого Королівства отримання окремого статусу резидента.¹⁴¹ Сполучене Королівство також впровадило конститутивну систему для громадян ЄС.

Деякі британські організації вказали на значні недоліки обох систем: наприклад, в державах з декларативною системою, британські громадяни

¹³⁷ The EU-UK Withdrawal Agreement: Citizen's rights. *European Commission*

¹³⁸ Brexit: withdrawal agreement. *Practical Law Brexit*

¹³⁹ The EU-UK Withdrawal Agreement: Citizen's rights. *European Commission*

¹⁴⁰ UK-EU Withdrawal Agreement: Implementation of citizens' rights. *House of Commons Library*: Research briefing. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-9657/> (дата звернення 01.04.2023).

¹⁴¹ Fella S., Gower M., McKinney CJ. UK-EU Withdrawal Agreement: Implementation of citizens' rights. *House of Commons Library*. 2022. P.24. URL: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9657/CBP-9657.pdf> (дата звернення 01.04.2023).

мають складнощі з підтвердженням свого правового статусу, що зумовлює подальші проблеми з доступом до адміністративних, медичних чи освітніх послуг; натомість в державах з конститутивною схемою головною проблемою залишаються певні адміністративні бар'єри, які сповільнюють розгляд заяв на отримання окремого статусу для проживання.¹⁴²

Важливий аспект в контексті частини другої Угоди про вихід – це юрисдикція Суду ЄС. Після виходу з ЄС, юрисдикція Суду Європейського Союзу не поширюється на Сполучене Королівство за винятком випадків встановлених самою Угодою. Одним з таких “винятків” є саме інтерпретація частини другої Угоди.

Відповідно до ч.1 ст. 158 Угоди про вихід, суд або трибунал Сполученого Королівства має право вимагати від Суду ЄС надання попереднього рішення щодо тлумачення частини другої Угоди про вихід, за умови, що судові засідання були розпочаті протягом восьми років з моменту закінчення перехідного періоду. Юридичні наслідки таких попередніх рішень у Сполученому Королівстві є такими ж, як і правові наслідки попередніх рішень для держав-членів ЄС, які передбачені ст.267 Договору про функціонування ЄС (ч.2 ст.158 Угоди).

Частина третя: положення про від'єднання

Частина третя Угоди про вихід стосується різних сфер і їхнього регулювання до закінчення перехідного періоду. Більшість з цих положень мають лише короточасний ефект – наприклад вони передбачають, що право ЄС застосовується допоки не буде прийняте відповідне законодавство в Сполученому Королівстві.¹⁴³

Частина третя охоплює такі питання як переміщення товарів, митні процедури, захист прав інтелектуальної власності, співпраця у кримінальних та цивільних питаннях, оброблення персональних даних,

¹⁴² Fella S., Gower M., McKinney CJ. UK-EU Withdrawal Agreement: Implementation of citizens' rights. *House of Commons Library*..

¹⁴³ Brexit: withdrawal agreement. *Practical Law Brexit*

регулювання адміністративних процедур, а також питання пов'язані з функціонуванням інституцій, органів та агентств Європейського Союзу.¹⁴⁴ Серед основних положень цієї частини можна виділити наступні:

Статті 40-46 Угоди про вихід регулюють товари, розміщені на ринку Великобританії або ЄС до закінчення перехідного періоду. Вони забезпечують безперервний обіг більшості товарів, поки вони не досягнуть кінцевих споживачів, без будь-яких додаткових вимог до продукту – за винятком деяких типів продукції як от продукція тваринного походження;¹⁴⁵

Статті 51–53 Угоди про вихід стосуються питань ПДВ та акцизного збору. Для транскордонних транзакцій і переміщень, які розпочалися до закінчення перехідного періоду та закінчилися після цього, продовжують застосовуватися правила ПДВ і акцизів ЄС відповідно до Умов угоди про вихід;¹⁴⁶

Статті 54-61 регулюють інтелектуальну власність. Передбачається, що права інтелектуальної власності, що були отримані в ЄС та Сполученому Королівстві до закінчення перехідного періоду, матимуть той самий рівень захисту. Тут варто вказати, що у день закінчення перехідного періоду відбулись значні зміни в типах деяких об'єктів, які підлягають захисту інтелектуальної власності – це стосується насамперед об'єктів, які були створені нормативними актами ЄС: торговельні марки ЄС, зареєстровані та незареєстровані зразки, що стосуються ЄС;¹⁴⁷

Статті 66-69 Угоди стосуються питань судочинства та процедур у цивільних та господарських справах. Однією з найважливіших статей є стаття 67, яка встановлює що у Сполученому Королівстві, а також у державах-членах ЄС у судових справах, які пов'язані з Сполученим

¹⁴⁴ The Withdrawal Agreement Q&A. *Herbert Smith Freehills*. 2021. URL: <https://www.herbertsmithfreehills.com/files/brexit-the-withdrawal-agreement-qapdf> (дата звернення 05.04.2023).

¹⁴⁵ Brexit: withdrawal agreement. *Practical Law Brexit*

¹⁴⁶ Brexit: withdrawal agreement. *Practical Law Brexit*

¹⁴⁷ Brexit: implications for intellectual property rights. *Practical Law IP&IT*: веб-сайт. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-017-3813?originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=\(sc.Default\)&ppcid=df28504671584353b86a551d650f984f#co_anchor_a705656](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-017-3813?originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=(sc.Default)&ppcid=df28504671584353b86a551d650f984f#co_anchor_a705656) (дата звернення 01.04.2023).

Королівством, і які були розпочаті до закінчення перехідного періоду, і щодо проваджень або дій, які пов'язані з такими судовими провадженнями продовжуватимуть застосовуватись певні Директиви та Регламенти ЄС.¹⁴⁸

Це, зокрема, передбачає, що до таких справ буде застосовуватись Регламент ЄС № 1215/2012 щодо юрисдикції, визнання та виконання судових рішень у цивільних і господарських справах (у новій редакції).¹⁴⁹ Цей Регламент передбачає, що судові рішення, які були прийняті в одній державі, зможуть бути застосовні в іншій державі без будь-яких додаткових заходів імплементації.

Суд королівської лави Високого суду Англії та Уельсу у справі *Simon v Tache* вказав також, що Регламент № 1215/2012 також застосовується до нових позовів, доданих до проваджень, розпочатих до закінчення перехідного періоду, і позовів до нових відповідачів, які були долучені до таких проваджень після закінчення перехідного періоду.¹⁵⁰

Статті 79-85 стосуються питань пов'язаних з Євроатомом, поводженням з радіоактивними відходами та матеріалами. Зокрема, на Сполучене Королівство покладається зобов'язання запровадження режиму ядерних гарантій, а також встановлюється право власності Великої Британії на майно Євросоюзу, що стосується ядерних гарантій, та яке розташоване на території Сполученого Королівства.

Статті 86-91 стосуються юрисдикції Суду Європейського Союзу. Протягом перехідного періоду, юрисдикція Суду ЄС у Великій Британії була здебільшого збережена, а після закінчення перехідного періоду така юрисдикція зберігається лише у деяких випадках, передбачених Угодою про вихід.¹⁵¹

¹⁴⁸ Agreement on the withdrawal of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland from the European Union and the European Atomic Energy Community. January 2020. URL: <https://www.legislation.gov.uk/eut/withdrawal-agreement/adopted>

¹⁴⁹ Brexit: withdrawal agreement. *Practical Law Brexit*

¹⁵⁰ *Simon v Tache* [2022] Q.B. 917. Queen's Bench Division (Commercial Court) Judgement. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/Document/I5BBA0380FB7711ECA349A7AF0ADF215C/View/FullText.html?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/Document/I5BBA0380FB7711ECA349A7AF0ADF215C/View/FullText.html?transitionType=Default&contextData=(sc.Default))

¹⁵¹ Brexit next steps: The Court of Justice of the EU and the UK. *House of Commons Library*; веб-сайт. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/brexit-next-steps-the-court-of-justice-of-the-eu-and-the-uk/> (дата звернення 05.04.2023).

Стаття 86(1) Угоди визначає, що будь-які справи, які перебувають на розгляді Суду ЄС наприкінці перехідного періоду, належатимуть до юрисдикції Суду ЄС, доки їхній розгляд не буде завершено – це також включає апеляцію. Стаття 87 також вказує на те, що Європейська комісія має чотири роки після закінчення перехідного періоду, щоб порушити провадження проти Великобританії за порушення законодавства ЄС, які мали місце під час перехідного періоду.

Частини четверта, п'ята та шоста

Частина четверта регулює перехідний період. Насамперед встановлюється тривалість перехідного періоду; встановлюється, що на момент перехідного періоду, Сполучене Королівство не має права брати участь в інституціях ЄС, а також встановлюються зобов'язання Сполученого Королівства щодо міжнародних угод ЄС (та Євратому).

Частина п'ята стосується фінансових розрахунків і є застосовною з дня виходу. У частині п'ятій розглядаються права та обов'язки Сполученого Королівства щодо фінансових питань, пов'язаних з ЄС, і встановлюється методологія розрахунку вартості фінансового розрахунку, який складається та оплачується в євро.¹⁵²

Частина шоста угоди про вихід (статті 158-185) містить положення щодо послідовного тлумачення та застосування Угоди про вихід та врегулювання спорів. Стаття 164 Угоди про вихід також регулює діяльність Спільного Комітету, який складається з представників ЄС та Сполученого Королівства. Відповідно до цієї статті, Спільний Комітет контролює реалізацію Угоди, розглядати будь-які питання, що становлять інтерес, і стосуються сфери, охопленої Угодою, та приймають рішення, що стосуються Угоди. Відповідно до статті 164(5) рішеннями Спільного Комітету можна вносити зміни до Угоди про вихід, і вони є обов'язковими до застосування. Останнє

¹⁵² Brexit: withdrawal agreement. *Practical Law Brexit*

рішення Спільного Комітету №1/2023 було опубліковане 24 березня 2023 року і стосується внесення змін до Протоколу про Північну Ірландію.¹⁵³

Спільний Комітет може долучатись до вирішення будь-яких спорів, які стосуються Угоди про вихід. Наприклад, 9 вересня 2020 року уряд Великої Британії опублікував Законопроект про внутрішній ринок (*Internal Market Bill 2020*), який дозволив би Сполученому Королівству в односторонньому порядку призупинити дію частини Угоди про вихід, зокрема Протоколу щодо Ірландії та Північної Ірландії.¹⁵⁴

Як підкреслила Європейська Комісія, цей законопроект був явним порушенням Угоди про вихід та міжнародного права. Внаслідок цього, 1 жовтня 2020 року Комісія надіслала Сполученому Королівству офіційне повідомлення про порушення зобов'язань за Угодою про вихід. Європейський парламент сигналізував Сполученому Королівству про те, що жодне майбутнє партнерство не буде можливим якщо вони дійсно приймуть подібний закон.¹⁵⁵

В результаті інтенсивних переговорів між Сполученим Королівством та ЄС в Спільному Комітеті, Сполучене Королівство погодилося відкликати спірні положення законопроекту, що, в подальшому, дозволило їм проводити переговори стосовно укладення Угоди про торгівлю, про що йтиметься в третьому розділі.

Загалом, серед основних наслідків Угоди про вихід можна виділити наступні:

- 1) Встановлення перехідного періоду до 31 грудня 2020 року, протягом якого Сполучене Королівство, з правової точки зору, прирівнювалось

¹⁵³Decision No 1/2022 of the Joint Committee established by the Agreement on the withdrawal of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland from the European Union and the European Atomic Energy Community of 21 February 2022 amending the Agreement on the withdrawal of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland from the European Union and the European Atomic Energy Community. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1062482/TS_4.2002_Decision_No1_2022_Joint_Committee_Amending_Withdrawal_Agreement.pdf (дата звернення 06.04.2023).

¹⁵⁴ EU-UK Trade and Cooperation Agreement: protecting European interests, ensuring fair competition, and continued cooperation in areas of mutual interest. European Commission: веб-сайт. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_2531 (дата звернення 06.04.2023).

¹⁵⁵ EU-UK Trade and Cooperation Agreement: protecting European interests, ensuring fair competition, and continued cooperation in areas of mutual interest. European Commission

до держави-члена ЄС – Сполучене Королівство при цьому не мало повноважень, безпосередньо пов'язаних з участю в інституціях ЄС. Протягом цього періоду у Велика Британія продовжувало діяти право ЄС на тих самих умовах, на яких воно застосовувалось до виходу з ЄС;

- 2) Врегулювання питання прав та обов'язків громадян ЄС, які проживають у Великій Британії, та громадян Великої Британії, які проживають у ЄС, та встановлення гарантій, що представники цих категорій населення зможуть продовжувати жити та працювати й надалі в країнах проживання на тих самих умовах, які були до виходу Сполученого Королівства з ЄС – це, в свою чергу, надає Сполученому Королівству, а також кожній державі-члену ЄС право на впровадження декларативної чи конститутивної системи визнання прав;
- 3) Укладення Протоколу про Північну Ірландію, метою якого є уникнення жорсткого кордону між Північною Ірландією та Республікою Ірландія. Протокол передбачає особливий статус для Північної Ірландії, що означає, що на цій території продовжуватимуть діяти деякі правила ЄС;
- 4) На територію Сполученого Королівства не поширюється юрисдикція суду ЄС, за винятком випадків встановлених Угодою про вихід;
- 5) Створення правового підґрунтя для подальшого регулювання відносин між ЄС та Сполученим Королівством.

2.3.2. Протокол про Північну Ірландію

Як вже зазначалось вище, Протоколи до Угоди про вихід є його невід'ємною частиною. Одним з найважливіших предметів переговорів між ЄС та Сполученим Королівством був саме Протокол про Ірландію та Північну Ірландію (**“Протокол про Північну Ірландію”**)

Протокол гарантує уникнення жорсткого кордону між Ірландією та Північною Ірландією після 31 січня 2020 року. Угода, серед іншого, охоплює низку суміжних питань – зокрема транзит товарів а також регулювання подорожей між Ірландією та Сполученим Королівством.¹⁵⁶ Як підкреслює Європейська Рада, Протокол враховує унікальні обставини на острові Ірландія і пропонує тривале рішення, яке має забезпечити дотримання Страсноп’ятничної угоди у всіх її вимірах, і також захистити цілісність єдиного ринку ЄС.¹⁵⁷

Для повного розуміння, чому Протокол про Північну Ірландію є таким важливим і досі залишається предметом переговорів навіть після виходу Великобританії з ЄС, потрібно розуміти історичний контекст відносин між Сполученим Королівством та Ірландією.

Протягом доволі тривалого часу, на території Північної Ірландії відбувались заворушення, що були спричинені конфліктом між групою населення, яка ідентифікувала себе як юніоністи та групою населення, що ідентифікувала себе як націоналісти. Перші виступали за те, щоб Північна Ірландія залишалась в складі Сполученого Королівства, а, натомість, націоналісти були переконані, що Північна Ірландія має об’єднатись з Республікою Ірландія.¹⁵⁸

Задля стабілізації ситуації в регіоні, у 1998 році між урядами Ірландії та Сполученого Королівства була укладена Страсноп’ятнична угода (яку також називають Белфастська угода). Белфастська угода за своєю суттю є мирною угодою, яка передбачила:

- 1) Створення децентралізованого уряду в Північній Ірландії, а також установа законодавчого органу – Асамблеї Північної Ірландії,

¹⁵⁶The Protocol on Ireland and Northern Ireland explained. *European Council*: веб-сайт. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-relations-with-the-united-kingdom/the-eu-uk-withdrawal-agreement/the-protocol-on-ireland-and-northern-ireland-explained/> (дата звернення 06.04.2023).

¹⁵⁷ The Protocol on Ireland and Northern Ireland explained. *European Council*

¹⁵⁸ McCruden C. Introduction. *The Law and Practice of the Ireland-Northern Ireland Protocol* / ed. C.McCruden. Cambridge: Cambridge University Press, 2022. Ст.2 URL: https://www.cambridge.org.ezproxy.lib.gla.ac.uk/core/services/aop-cambridge-core/content/view/477EADD294944829F5B6CC71D928DF8D/9781009100205AR.pdf/The_Law_and_Practice_of_the_Ireland-Northern_Ireland_Protocol.pdf?event-type=FTLA (дата звернення 06.04.2023).

яка має повноваження передані Вестмінстерським парламентом. Асамблея не мала повноважень здійснювати питання, що стосувались виняткових сфер компетенції Парламенту Сполученого Королівства, наприклад, питань національного значення;¹⁵⁹

- 2) Право народу Північної Ірландії на вибір чи залишатись у Сполученому Королівстві чи об'єднатись з Ірландією;
- 3) Створення інституцій співпраці між Північною Ірландією та Республікою Ірландія;
- 4) Демілітаризація кордону між Ірландією та Північною Ірландією та забезпечення Спільної зони подорожей.¹⁶⁰

Угода також передбачила шляхи подолання наслідків збройного конфлікту, зокрема роззброєння парамілітарних груп, звільнення засуджених ув'язнених, що брали участь у конфлікті, а також забезпечення дотримання прав людини, що, зокрема, передбачало судовий розгляд справ, що стосувались конфлікту.¹⁶¹

Дослідники вказують на те, що важливим фактором для “примирення” став той факт, що станом на 1998 рік, і Сполучене Королівство і Ірландія були членами ЄС – це суттєво допомогло їм ідентифікувати себе як частину більшої європейської спільноти, що і сприяло зменшенню напруженості.¹⁶² В контексті спільного членства в ЄС це передбачало набагато більше, ніж суто формалізовану дипломатичну та інституційну співпрацю, а також наявність спільної “європейської ідентичності”.¹⁶³ Велика Британія та Ірландія були інтегровані в єдиний ринок ЄС, що зумовлювало потребу вирішувати будь-які проблеми зі спільним кордоном.

¹⁵⁹ Murray C.R.G., Rice C.A.G., Beyond Trade: Implementing the Ireland/Northern Ireland Protocol's Human Rights and Equalities Provisions. *Northern Ireland: Legal Quarterly*. Vol.72, No.1. 2021. Ст.5. URL: <https://nilq.qub.ac.uk/index.php/nilq/article/view/886/757> (дата звернення 06.04.2023).

¹⁶⁰ McCruden C. Introduction. *The Law and Practice of the Ireland-Northern Ireland Protocol*. Ст.3

¹⁶¹ McCruden C. Introduction. *The Law and Practice of the Ireland-Northern Ireland Protocol*. Ст.3

¹⁶² McCruden C. Introduction. *The Law and Practice of the Ireland-Northern Ireland Protocol*. Ст.3

¹⁶³ Hayward K. Northern Ireland: Demographics and Divisions. *The Law & Politics of Brexit: The Protocol on Ireland / Northern Ireland / ed. F.Fabbrini. Oxford: Oxford University Press, 2022. Ст.50* URL: <https://academic-oup-com.ezproxy.lib.gla.ac.uk/book/43945/chapter/371132241> (дата звернення 06.04.2023).

Протягом наступних років, Угода була доповнена іншими угодами, зокрема Сент-Ендрюською угодою 2006 року. Відбулися значні зміни, включаючи, наприклад, роботу виконавчої влади Північної Ірландії, механізму призначення першого міністра та заступника першого міністра тощо.¹⁶⁴

Як вказує І. Буоно, напередодні проведення референдуму про Брекзит, питання Північної Ірландії не обговорювалось публічно – і більш того Сполучене Королівство не мало чіткої позиції стосовно цього питання аж до моменту проведення переговорів. Натомість, Ірландія від самого початку висловлювала свої занепокоєння стосовно цього питання – таким чином ЄС був більш підготовленим для переговорів.¹⁶⁵

На початку переговорів, що стосувались Брекзиту, і ЄС і Сполучене Королівство схилились до ідеї, що кордон між Ірландією та Північною Ірландією повинен залишатись таким самим, яким він був до 2016 року, однак така позиція суттєво суперечила кампанії, яку проводили прихильники Брекзиту, і які вимагали встановлення контролю над всіма кордонами Сполученого Королівства.¹⁶⁶ ЄС водночас побоювалось, що за умови відсутності кордону між Ірландією та Північною Ірландією, Сполучене Королівство матиме змогу порушувати стандарти ЄС та ввозити продукцію в Ірландію, уникаючи при цьому перевірок, які вимагаються законодавством ЄС.¹⁶⁷

Хоч розробникам Протоколу і вдалось уникнути появи жорсткого кордону між Ірландією та Північною Ірландією, де-факто з'явився ризик створення ще одного кордону між Північною Ірландією та рештою

¹⁶⁴ McCruden C. Introduction. *The Law and Practice of the Ireland-Northern Ireland Protocol*. Ст. 22

¹⁶⁵ Buono I. The Northern Ireland Protocol: Choppy Waters Lie Ahead. *Judicial Review*. Vol.23, No.3, 2022. Ст.272. URL: <https://www-tandfonline-com.ezproxy.lib.gla.ac.uk/doi/pdf/10.1080/10854681.2022.2127580?needAccess=true&> (дата звернення 06.04.2023).

¹⁶⁶ Wager A. A stable equilibrium? Brexit, the border and the future of the UK–EU relationship. *Journal of European Integration*. Vol.44, no.4, 2022. P.592. URL: <https://www-tandfonline-com.ezproxy.lib.gla.ac.uk/doi/pdf/10.1080/07036337.2022.2066268?needAccess=true> (дата звернення 06.04.2023).

¹⁶⁷ Why is the Northern Ireland protocol so contentious? *The Economist*: веб-сайт. URL: [Gale Academic OneFile](https://www.economist.com/onefile/2023/04/01/why-is-the-northern-ireland-protocol-so-contentious), link.gale.com/apps/doc/A681792900/AONE?u=glasuni&sid=summon&xid=c9313bc4. (дата звернення 01.04.2023).

Сполученого Королівства. Рішення, яке було натомість прийняте полягало у встановленні внутрішнього торговельного кордону – перевірки повинні проводитись перед ввезенням продукції в Північну Ірландію.¹⁶⁸

Окрім перевірок на кордоні, Протокол також передбачає продовження застосування багатьох правил ЄС на території Північної Ірландії – це стосується податкових питань, акцизу та правил єдиного ринку електроенергії. І незважаючи на те, що Північна Ірландія є частиною митної території Сполученого Королівства, згідно з Протоколом презюмується, що мито сплачуватиметься на товари, які ввозяться в Північну Ірландію.¹⁶⁹

Інший цікавий аспект, який стосується Протоколу – це те, що згідно зі статтею 12(4) Протоколу, Суд Європейського Союзу продовжує мати юрисдикцію, яка надається йому статтею 267 Договору про функціонування ЄС.¹⁷⁰ На відміну від вимоги “брати до уваги” рішення Суду ЄС, яка встановлюється Угодою про вихід для національних судів Англії, Уельсу та Шотландії, положення Протоколу Північної Ірландії, які посилаються на право ЄС, повинні тлумачитися саме у відповідності до прецедентного права Суду ЄС.¹⁷¹

Стаття 2(1) Протоколу також зобов’язує Сполучене Королівство забезпечити відсутність обмеження прав і стандартів рівності, які передбачаються Белфастською угодою, внаслідок виходу Сполученого Королівства з ЄС.¹⁷² Це означає, що Брекзит не може бути причиною зменшення обсягу прав, гарантованих Белфастською угодою.¹⁷³

¹⁶⁸ Why is the Northern Ireland protocol so contentious? *The Economist*

¹⁶⁹ Buono I. The Northern Ireland Protocol: Choppy Waters Lie Ahead. *Judicial Review*. Ст. 272

¹⁷⁰ Protocol on Ireland/Northern Ireland. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/840230/Revised_Protocol_to_the_Withdrawal_Agreement.pdf

¹⁷¹ Buono I. The Northern Ireland Protocol: Choppy Waters Lie Ahead. *Judicial Review*. Ст. 273

¹⁷² Protocol on Ireland/Northern Ireland

¹⁷³ Murray C.R.G., Rice C.A.G., Beyond Trade: Implementing the Ireland/Northern Ireland Protocol's Human Rights and Equalities Provisions. *Northern Ireland: Legal Quarterly*. Ст.7

Окрім цього, стаття 2(1) Протоколу також передбачає, що не можуть бути обмежені ті права та стандарти в сфері захисту проти дискримінації, які випливають з положень права ЄС, передбачених в додатку 1 до Протоколу.

З моменту коли Протокол про Північну Ірландію набув чинності у січні 2021 році, між Великою Британією та Північною Ірландією часто виникали торговельні суперечки, що призвело до суттєвого скорочення експорту та імпорту. Цьому сприяли збільшення витрат на оформлення документів, додаткові перевірки щодо товарів тваринного походження, а також значні логістичні затримки.¹⁷⁴

Як вказує видання “*the Guardian*”, Угода, яка була укладена Борисом Джонсоном, призвела до політичної нестабільності в Північній Ірландії після того, як Демократична юніоністська партія вийшла з асамблеї Парламенту Північної Ірландії на знак протесту проти перевірок товарів перед ввезенням їх в Північну Ірландію.¹⁷⁵ На початку 2023 року, Велика Британія та ЄС проводили переговори стосовно перегляду умов Протоколу щодо Північної Ірландії.¹⁷⁶ Наслідком переговорів стало створення так званих “Вінздорських рамкових домовленостей”, про що йтиметься в наступному розділі в контексті аналізу майбутніх відносин.

В цьому розділі досліджувався Брекзит з точки зору права ЄС, а також з позиції права Сполученого Королівства. Окрім цього, в розділі були розглянуті основні положення Угоди про вихід та Протоколу про Північну Ірландію.

З точки зору права ЄС, в основі Угоди про вихід, яка є основним правовим інструментом виходу Сполученого Королівства з ЄС, є стаття 50

¹⁷⁴ Duparc-Portier G., Figus G. The impact of the new Northern Ireland protocol: can Northern Ireland enjoy the best of both worlds? *Regional Studies*. Vol.56, no.8, 2022. Ст.1404. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/00343404.2021.1994547?needAccess=true> (дата звернення 01.04.2023).

¹⁷⁵ Northern Ireland protocol: what are the issues and what could change? *The Guardian*: веб-сайт. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2023/feb/26/northern-ireland-protocol-what-are-the-issues-and-what-could-change> (дата звернення 01.04.2023).

¹⁷⁶ Northern Ireland protocol: what are the issues and what could change? *The Guardian*

Договору про Європейський Союз. Дослідники права ЄС вказують на те, що вона побудована таким чином, що держави вирішують питання про вихід відповідно до своїх власних конституційних вимог, що лише ще раз підкреслює важливість принципу суверенітету кожної держави, яка є членом ЄС.

Серед дискусійних питань, які стосувались статті 50 ДЄС, особливої уваги дослідники приділяли механізму одностороннього відкликання повідомлення про вихід. До 2018 року, серед академічної спільноти існували доволі полярні думки стосовно цього питання, однак воно було остаточно вирішене після прийняття Судом ЄС рішення у справі *Wightman*, який підтвердив, що держава врешті має право на одностороннє відкликання повідомлення про вихід. Це є важливим прецедентом у випадку, якщо інша держава-член ЄС наважиться на вихід у майбутньому.

З точки зору права Сполученого Королівства, окрім процесу імплементації Угоди про вихід, найважливішим виміром є конституційне право. Окрім конституційних питань, що стосуються референдуму, особливої уваги заслуговує справа *Miller*, яка стосувалась повноважень уряду в частині надсилання повідомлення про вихід. Верховний суд постановив тоді, що уряд не має повноважень надсилати повідомлення відповідно до статті 50 ДЄС без відповідного акту Парламенту. Внаслідок прийняття цього рішення, Парламент прийняв відповідний акт, і лише після цього зміг надіслати відповідне повідомлення. Це знову ж таки підтверджує, що вихід з ЄС повинен відбуватись відповідно до конституційних вимог держави, яка прийняла рішення про вихід з ЄС.

Наслідком тривалих переговорів між ЄС та Сполученим Королівством стало прийняття Угоди про вихід, яка встановила основні умови виходу Сполученого Королівства з ЄС та Євроатому. Угода врегульовувала, зокрема, питання прав громадян, особливості застосування

права ЄС на момент перехідного періоду, а також положення щодо виконання фінансових зобов'язань перед ЄС.

РОЗДІЛ 3 ПРАВОВІ НАСЛІДКИ БРЕКЗИТУ

Одним з ключових питань, яке вирішувалось під час переговорів щодо Брекзиту було питання формату майбутнього партнерства між ЄС та Сполученим Королівством. Результатом переговорів та консенсусу між ЄС та Сполученим Королівством стало укладення торговельної угоди, яка в багатьох аспектах є унікальною. Угода про торгівлю та співробітництво стала важливим підґрунтям для подальшої співпраці

Окрім цього, вихід Сполученого Королівства з ЄС мав суттєві наслідки для правової системи Великобританії, адже значна частина суспільних відносин в Сполученому Королівстві донедавна регулювалась законодавством ЄС. Враховуючи стислі терміни імплементації Угоди про вихід, що унеможливило би створення відповідного національного законодавства, яке би перекрило прогалини у регулюванні, в Сполученому Королівстві утворилась нова категорія законодавства, яка дозволила й надалі використовувати уже прийняте законодавство ЄС.

В цьому розділі буде досліджене правове регулювання відносин між Сполученим Королівством та ЄС після Брекзиту. Зокрема, будуть розглянуті Угода про торгівлю та співпрацю, наслідки Брекзиту та правової системи Сполученого Королівства, а також тенденції розвитку правового регулювання відносин Британії та ЄС.

3.1. Угода про торгівлю та співпрацю як основа сучасних відносин між Сполученим Королівством та ЄС

Незадовго після підписання Угоди про вихід, ЄС та Велика Британія почали переговори стосовно регулювання торговельних та інших відносин. З березня 2020 року по жовтень 2020 року було проведено дев'ять офіційних

раундів переговорів у Брюсселі, Лондоні та, через епідемію ковіду, за допомогою відеоконференцій.¹⁷⁷

При проведенні переговорів, сторони сфокусувались на тому, щоб знайти рішення стосовно “червоних ліній”, які мало Сполучене Королівство – це зокрема стосувалось подальшої ролі Суду ЄС, законодавчої автономії Великобританії, а також таких сфер як сільське господарство та рибна промисловість.¹⁷⁸ Угода про торгівлю та співробітництво між ЄС і Великобританією набула чинності з 1 травня 2021 року, однак частково почала застосовуватись ще з 1 січня 2021 року.¹⁷⁹

Угода була укладена на основі статті 217 Договору про функціонування ЄС, яка передбачає, що ЄС може укласти угоди з третіми країнами, що передбачають асоціацію, включно з взаємними правами та обов’язками, а також спеціальними діями та процедурами.¹⁸⁰

Як зазначає К. Екес, асоціація передбачає особливий тип співпраці між ЄС та третьою країною, що переслідує мету створити особливі та привілейовані зв’язки з країною, яка хоч і не є членом ЄС, але, яка повинна брати участь у системі Співтовариства. Угода зі Сполученим Королівством в цьому сенсі є унікальною, адже вони не прагнуть створити ще тісніші зв’язки чи брати надалі участь в інституційних системах Співтовариства.¹⁸¹

Як зауважив Паскаль Ламі в січні 2020 року, Угода про торгівлю та співробітництво між ЄС і Великобританією, яка, по суті, є угодою про вільну торгівлю з нульовими тарифами, стала результатом “перших в історії

¹⁷⁷ Questions & Answers: EU-UK Trade and Cooperation Agreement. *European Commission*: веб-сайт. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_2532 (дата звернення 01.04.2023).

¹⁷⁸ Eckes C., Leinp-Sandberg P. The EU-UK Trade and Cooperation Agreement – Exceptional Circumstances or a new Paradigm for EU External Relations? *The Modern Law Review*. Vol.85, Issue 1, 2021. Ст.169. URL: <https://onlinelibrary-wiley-com.ezproxy.lib.gla.ac.uk/doi/pdfdirect/10.1111/1468-2230.12698> (дата звернення 01.04.2023).

¹⁷⁹ EU-UK Trade and Cooperation Agreement. *European Commission*: веб-сайт. URL: <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/content/eu-uk-trade-and-cooperation-agreement> (дата звернення 01.04.2023).

¹⁸⁰ Стаття 217, Договір про функціонування Європейського Союзу.

¹⁸¹ Eckes C., Leinp-Sandberg P. The EU-UK Trade and Cooperation Agreement – Exceptional Circumstances or a new Paradigm for EU External Relations? *The Modern Law Review*. Ст. 179

переговорів, коли обидві сторони починали з вільної торгівлі, однак закінчили обговореннями того, які бар'єри необхідно встановити”¹⁸²

Угода про торгівлю та співробітництво охоплює насамперед торгівлю товарами, послугами, інвестиціями, державними закупівлями та правами інтелектуальної власності. Вона також регулює широкий спектр інших ключових сфер, що становлять інтерес для ЄС, таких як повітряний та автомобільний транспорт, енергетика та стійкий розвиток, рибальство та координація соціального забезпечення.¹⁸³ Окрім цього, вона створює основу для співробітництва між правоохоронними та судовими органами у справах кримінального та цивільного права, зокрема з метою боротьби з транскордонною злочинністю та тероризмом.¹⁸⁴

Важливо зазначити, що Угода не передбачає участь Сполученого Королівства у спільному ринку ЄС, що відрізняє її від схожих угод, які укладались ЄС з Норвегією, Ісландією та Ліхтенштейном.¹⁸⁵

Як підкреслюють Ф.Фаббріні та Дж.Закаронні, ЄС домагався укладення такої угоди, яка би виходила за межі угоди про вільну торгівлю – натомість угода мала би відображувати глибокий рівень інтеграції між Сполученим Королівством та ЄС та вказувати на необхідність підтримування та поглиблення подальшої співпраці – така позиція ЄС не зовсім відповідала намірам Сполученого Королівства, для яких угода мала стати інструментом відстоювання свого суверенітету.¹⁸⁶

¹⁸² Bennett A., Vines D. The EU–UK Trade and Cooperation Agreement: lessons learnt. *Oxford Review of Economic Policy*. Volume 38, Number 1, 2022, стр.69. URL: <https://academic.oup.com/oxrep/article-abstract/38/1/68/6514747?redirectedFrom=fulltext> (дата звернення 01.04.2023).

¹⁸³ EU-UK Trade and Cooperation Agreement. *European Commission*: веб-сайт. URL: <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/content/eu-uk-trade-and-cooperation-agreement> (дата звернення 01.04.2023).

¹⁸⁴ EU-UK Trade and Cooperation Agreement: protecting European interests, ensuring fair competition, and continued cooperation in areas of mutual interest. *European Commission*: веб-сайт. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_2531 (дата звернення 01.04.2023).

¹⁸⁵ Elvestad C., Bjørndal T. The EU–UK Trade and Cooperation Agreement: Issue linkages and its implications for fisheries management and trade in seafood. *Marine Policy*. Volume 148, Issue 2, 2023. Ст.3 URL: <https://www.sciencedirect.com.ezproxy.lib.gla.ac.uk/science/article/pii/S0308597X22004274?via%3Dihub> (дата звернення 01.04.2023).

¹⁸⁶ Fabbrini F., Zaccaroni G. The Future EU-UK Relationship: The EU Ambitions for a Comprehensive Partnership. *European Public Law*. Volume 27, Issue 2, 2021. Ст.2. URL: <https://kluwerlawonline.com/journalarticle/European+Public+Law/27.2/EURO2021012> (дата звернення 01.04.2023).

Для Великобританії торговельна угода дозволила забезпечити своє право укладати двосторонні індивідуальні торговельні угоди з іншими країнами та торговими блоками по всьому світу, що ще раз підкреслило важливість такої угоди для суверенітету Сполученого Королівства.¹⁸⁷

Як зазначає П. Елефтеріадіс, професор Оксфордського університету, твердження, що Угода про торгівлю та співробітництво усуває будь-яку двозначність щодо статусу Великобританії як суверенної держави, є оманливим, адже такої двозначності ніколи і не існувало. Як він підкреслює надалі, жодних сумнівів в тому, що держави-члени ЄС є суверенними немає - це зокрема неодноразово підтверджувалось практикою Суду ЄС.¹⁸⁸

Загалом, Угода про торгівлю та співробітництво, мала наступні правові наслідки:

- 1) Угода передбачає безмитну торгівлю між Великобританією та ЄС товарами, які відповідають необхідним вимогам правил походження. Це означає, що такими товарами можна торгувати між Великою Британією та ЄС без тарифів чи квот;
- 2) Угода встановлює основу митного співробітництва, яка включає положення про взаємне визнання митних процедур та обмін інформацією.
- 3) Угода містить положення щодо захисту постачальників послуг та інвесторів, а також зобов'язання щодо доступу до ринку та недискримінації.
- 4) Угода містить положення про права на рибальство та доступ до вод, що було одним із найбільш спірних питань під час переговорів щодо Угоди про торгівлю та співробітництво. В подальшому, це питання повинно регулюватись через укладення двосторонніх угод.

¹⁸⁷ Bennett A., Vines D. The EU–UK Trade and Cooperation Agreement: lessons learnt. *Oxford Review of Economic Policy*. Volume 38, Number 1, 2022, ст.71

¹⁸⁸ Eleftheriadis P. Eleven Types of post-Brexit EU Law. *University of Oxford: Faculty of Law blogs*: веб-сайт. URL: <https://blogs.law.ox.ac.uk/business-law-blog/blog/2021/01/eleven-types-post-brexit-eu-law> (дата звернення 01.04.2023).

5) Угода містить положення щодо захисту персональних даних, гарантуючи, що дані можуть передаватись між Великобританією та ЄС у безпечний та регламентований спосіб.

Загалом, Угода про торгівлю та співробітництво між ЄС та Великобританією має значні наслідки для майбутніх відносин між Великобританією та ЄС, особливо в контексті торгівлі та співпраці. Незважаючи на те, що Угода регламентує доволі широке коло питань, наразі доволі важко спрогнозувати, яким чином вона вплине на Великобританію та ЄС у довгостроковій перспективі.

3.2. Взаємодія і взаємний вплив правових систем у період після Брекзиту

3.2.1. Імплементация Угоди про вихід та Угоди про торгівлю і співробітництво у законодавство Великої Британії

Угода про вихід є міжнародним договором, і її невиконання буде прирівнюватись до порушень міжнародного права.¹⁸⁹ Це зумовлює юридичні наслідки, які стосуються порядку імплементации міжнародних договорів для обох сторін та подальшого застосовування права ЄС для Сполученого Королівства.

Відповідно до статті 216(2) Договору про функціонування ЄС, міжнародні угоди, учасником якої є ЄС є обов'язковими до виконання для всіх інституцій ЄС та держав-членів без необхідності подальшої імплементации. Це саме положення застосовується і до Угоди про вихід.

На відміну від ЄС, для того, щоб Угода про вихід мала правові наслідки всередині Сполученого Королівства, необхідно щоб було прийняте спеціальне національне законодавство спрямоване на імплементацию Угоди про вихід. Це зумовлено особливістю конституційних механізмів Великої

¹⁸⁹Implementing the withdrawal agreement: technical note. HM Government. Para 1-2. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/628116/Technical_note_implementing_the_withdrawal_agreement_FINAL.pdf (дата звернення 01.04.2023).

Британії – зокрема через те, що Велика Британія має дуалістичну, а не моністичну правову систему.¹⁹⁰

Після виходу з ЄС 31 січня 2020 року, як передбачалось Угодою про вихід, почався перехідний період, який тривав з 1 лютого 2020 року до 31 грудня 2020 року. Протягом цього перехідного періоду більшість законодавства ЄС продовжувало застосовуватися у Великобританії на тих самих умовах, на яких воно застосовувалось до дати виходу.¹⁹¹

З метою імплементації Угоди про вихід, парламент Сполученого Королівства прийняв Акт про вихід з Європейського Союзу 2018 (*European Union (Withdrawal) Act 2018*) (**“Акт про вихід 2018”**). Акт про вихід 2018 передбачав насамперед:

- 1) Скасування Акту про Європейські Співтовариства 1972 року, завдяки якому законодавство ЄС імплементувалось в законодавство Великобританії;
- 2) Створення нової категорії законодавства, відомої як збережене законодавство, про що йтиме мова надалі;
- 3) Надання міністрам повноважень з прийняття підзаконних актів та внесення змін до законодавчих актів завдяки законодавчим інструментам (*statutory instruments*), які підлягають меншому парламентському контролю;¹⁹²
- 4) Надання Парламенту Сполученого Королівства право на схвалення Угоди про вихід.¹⁹³

У січні 2020 року, був прийнятий Акт про вихід з Європейського Союзу 2020 (*The European Union (Withdrawal Agreement) Act 2020*) (**“Акт про вихід 2020”**). Завдяки цьому Актові, Угода про вихід була ратифікована.

¹⁹⁰Implementing the withdrawal agreement: technical note. *HM Government*. Para.6

¹⁹¹Barnard C. The Status of the Withdrawal Agreement in UK Law. *The Law and Practice of the Ireland-Northern Ireland Protocol* / ed. C.McCruden. Cambridge: Cambridge University Press, 2022. Ст.108.

¹⁹² EU Withdrawal Act 2018. *Institute for Government*: веб-сайт. URL: <https://www.instituteforgovernment.org.uk/article/explainer/eu-withdrawal-act-2018> (дата звернення 01.04.2023).

¹⁹³Brexit: UK legislation: recent developments. *Simmons&Simmons LLP*: веб-сайт. URL: <https://www.simmons-simmons.com/en/features/brexit/ckcbn0l3w173z0a796j17rid3/brexit-regulatory-and-legislative/ck0qm8ly71w1q0b28wkm6ecrd/brexit-brexit-uk-legislation-recent-developments> (дата звернення 02.04.2023).

Окрім цього, Акт про вихід 2020 вносив наступні зміни до Акту про вихід 2018, які в основному стосувались перехідного періоду Брекзиту:

- 1) Більша частина Акту про Європейські Співтовариства 1972 року продовжувала застосовуватись, що дозволило продовжувати використовувати законодавство ЄС у змінений формі;
- 2) Терміни та дефініції, які пов'язані з законодавством ЄС продовжували діяти в тому самому значенні, в якому вони вживались в законодавстві ЄС, протягом перехідного періоду;
- 3) Дозвіл на відстрочення дії законодавчих інструментів задля уникнення розбіжностей між законодавством Великобританії та ЄС протягом перехідного періоду.¹⁹⁴

Акт про майбутні відносини з ЄС (*The European Union (Future Relationship) Act 2020*) набув чинності 30 грудня 2020 року. Цим актом були імплементовані Угода про торгівлю та співробітництво, а також Угода про співпрацю щодо безпечного та мирного використання ядерної енергії та Угода щодо процедур безпеки обміну та захисту таємної інформації.¹⁹⁵

Інший важливий закон, про який варто зазначити – це Акт про внутрішній ринок Сполученого Королівства 2020 (*United Kingdom Internal Market Act 2020*) (**“Акт про внутрішній ринок”**). Після закінчення перехідного періоду, внутрішні правила ринку ЄС перестали діяти у Сполученому Королівстві – натомість Акт про внутрішній ринок встановлює правила обігу товарів та послуг всередині Великої Британії. Серед іншого, Акт гарантує, що Шотландія, Уельс, Англія та Північна Ірландія можуть встановлювати свої власні правила стандарти обігу товарів та послуг, але лише за умови, що торгівля між установчими країнами всередині Сполученого Королівства відбуватиметься на умовах недискримінації.¹⁹⁶

¹⁹⁴ Brexit: UK legislation: recent developments. *Simmons&Simmons LLP*

¹⁹⁵ Brexit: UK legislation: recent developments. *Simmons&Simmons LLP*

¹⁹⁶ Brexit: UK legislation: recent developments. *Simmons&Simmons LLP*

Про цей Акт вже зазначалось частково в цій роботі – в контексті суперечливих положень, які стосувались права уряду Великобританії в односторонньому порядку призупинити дію частини Угоди про вихід. Врешті-решт, з законопроекту були виключені суперечливі положення та Акт було прийнято без них.

3.2.2. Збережене право ЄС

До виходу з ЄС, законодавство ЄС імплементувалось в Сполученому Королівстві наступним чином: 1) регламенти та рішення, після їхнього прийняття в ЄС, автоматично застосовувались у Великобританії без потреби імплементції цих законодавчих актів Парламентом Сполученого Королівства – це передбачалось розділом 2(1) Акту про Європейські Співтовариства 1972 року; 2) Інші види законодавства ЄС, насамперед директиви, вимагали подальшої імплементції в Сполученому Королівстві – водночас прийняття окремих законів не було обов’язковим, адже дозволялась імплементція за допомогою законодавчих інструментів.¹⁹⁷

Внаслідок прийняття Акту про вихід 2018, в британському праві з’явилося нова категорія права відома як “збережене право ЄС” (*retained EU law*). Поява такої категорії законодавства була зумовлена потребою у правовій визначеності та уникнення хаосу, який би виник, якби суспільні відносини, які регулювались законодавством ЄС перестали ним регулюватись. Початково передбачалось, що таке законодавство буде інкорпороване в правову систему Сполученого Королівства доки не буде прийняте відповідне внутрішнє законодавство, яке натомість регулюватиме суспільні відносини – наразі є приблизно 3800 актів, які належать до категорії збереженого законодавства.¹⁹⁸

¹⁹⁷ EU legislation and UK law. *Legislation gov.uk*: веб-сайт. URL: <https://www.legislation.gov.uk/eu-legislation-and-uk-law> (дата звернення 02.04.2023).

¹⁹⁸ Retained EU Law Bill: what it means. *Scottish Government*: веб-сайт. URL: <https://www.gov.scot/publications/retained-eu-law-bill-what-does-it-mean/> (дата звернення 02.04.2023).

Частини 2-4 Акту про вихід 2018 встановлюють, що збережене законодавство ЄС включає все законодавство, що після закінчення перехідного періоду продовжує застосовуватись у Сполученому Королівстві. Чи належить щось до категорії збереженого законодавства ЄС не завжди буде очевидним – відповідь залишатиметься за судом.¹⁹⁹ Тим не менш, дослідники виділяють 5 категорій збереженого законодавства:²⁰⁰

1) Законодавство, що походить від ЄС (EU-derived domestic legislation)

За своїм визначенням законодавство, що походить від ЄС є достатньо широким, щоб охопити більшість законодавства Великої Британії, яке так чи інакше пов'язане з ЄС.²⁰¹ Д.Вільямс зазначає, що цю категорію можна розділити на ще 4 підкатегорії:²⁰²

- Підзаконні акти, які імплементували законодавство ЄС;
- “Перетворене” право ЄС – як наприклад Закон про здоров’я та безпеку на роботі тощо 1974 року, при прийнятті якого за основу було взяте відповідне законодавство ЄС. Ця категорія також включає, що законодавчі акти, створені для імплементції права ЄС;
- “Залишкове” внутрішнє законодавство, пов’язане з ЄС - будь-який національний акт, що стосується ЄС;
- Дотичне “перетворене” право ЄС – будь який акт, який є дотичним до категорій вище.

2) Законодавство ЄС прямої дії (Direct EU legislation)

Частина 3(1) та 3(2) Акту встановлюють, що законодавство ЄС прямої дії, яке діяло перед датою виходу, стає частиною внутрішнього

¹⁹⁹ Retained EU Law Bill: what it means. *Scottish Government*

²⁰⁰ Eleftheriadis P. Eleven Types of post-Brexit EU Law. *University of Oxford: Faculty of Law blogs*

²⁰¹ EU-derived domestic legislation. *Thomson Reuters: Practical Law*: веб-сайт. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-036-1075?originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=\(sc.Default\)&ppcid=0ac9596df8f54d2aaff57fa0c122c961&firstPage=true](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-036-1075?originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=(sc.Default)&ppcid=0ac9596df8f54d2aaff57fa0c122c961&firstPage=true) (дата звернення 02.04.2023).

²⁰² Williams J. Retained EU law: a guide for the perplexed. *EU Relations Law*: веб-сайт. URL: <https://eurelationslaw.com/blog/retained-eu-law-a-guide-for-the-perplexed> (дата звернення 02.04.2023).

законодавства Великої Британії: це включає будь-які регламенти, рішення та третинне законодавство ЄС, за умови, що воно застосовувалось до Сполученого Королівства до дати виходу і не належить до категорії “*exempt EU instrument*” як передбачається актом.

До таких винятків належать, зокрема, Договори ЄС, а також директиви ЄС (не охоплює однак законодавство Великобританії, яке імплементує директиви). Також, після закінчення перехідного періоду, на правову систему Сполученого Королівства не поширюється принцип верховенства права ЄС (*supremacy of EU law*), а також перестає діяти Хартія основних прав Європейського Союзу.

3) Права відповідно до частини 2(1) Акту про Європейські Співтовариства

Відповідно до розділу 4 Акту про вихід 2018, будь-які права, повноваження, обмеження, засоби правового захисту та процедури, які безпосередньо перед днем виходу визнаються та імплементовані в національне законодавство відповідно до розділу 2(1) Акту про Європейські співтовариства 1972 р., продовжують застосовуватися у внутрішньому законодавстві в день виходу та після нього. Це положення фактично дозволяє імплементувати все законодавство ЄС, яке діяло на момент виходу, у законодавство Великобританії. Сполучене Королівство було змушене прийняти закони, які виключали різні аспекти установчих Договорів ЄС зі категорії збереженого права ЄС.²⁰³

4) Збережена судова практика

Відповідно до статті 6(7) Акту про вихід 2018, збережена судова практика включає збережену місцеву судову практику, яка стосується законодавства ЄС, а також збережену судову практику ЄС. Відповідно до статті 6(1), суди не зобов’язані застосовувати рішення, прийняті Судом ЄС,

²⁰³ Eleftheriadis P. Eleven Types of post-Brexit EU Law. *University of Oxford: Faculty of Law blogs*

в день виходу чи після нього, однак вони можуть взяти до уваги рішення Суду ЄС, якщо воно стосується питання, яке розглядає суд (стаття 6(2) Акту про вихід 2018). Водночас, будь-яке питання, що стосується дійсності, значення чи наслідків будь-якого збереженого закону, має вирішуватись з врахуванням збереженої судової практики (Стаття 6(3)). Однак, це зобов'язання не поширюється на Верховний Суд Сполученого Королівства, а також на Вищий кримінальний суд Шотландії (Стаття 6(2)).

5) Збережені загальні принципи права ЄС

Ті самі правила, що стосуються збереженої судової практики, застосовуються і до збережених загальних принципів права ЄС, які, відповідно до статті 6(7) Акту про вихід 2018, застосовувались до моменту виходу з ЄС.

Задля того щоб подібне законодавство належним чином працювало в правовому контексті Великобританії, збережене законодавство було змінене шляхом прийняття статутів (statutory instruments також відомі як SIs), первинного та вторинного законодавства.²⁰⁴ Повноваження змінювати таке законодавство закріплені в частині 8 Акту про вихід 2018.

Потреба у змінах була зумовлена тим, що після закінчення перехідного періоду Сполучене Королівство більше не розглядається як держава-член ЄС, і Сполучене Королівство може впроваджувати нову політику в багатьох сферах, які раніше належали до компетенції ЄС. Зокрема, Велика Британія почала мати змогу приймати закони в сферах, які раніше належали до компетенції ЄС – насамперед це стосується сільського господарства, митних питань, навколишнього середовища, рибальства, ядерних гарантій та санкцій.²⁰⁵

²⁰⁴ UK law after end of post-Brexit transition period: overview. Thomson Reuters: Practical Law Brexit: веб-сайт. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-025-3062?originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=\(sc.Default\)&ppcid=8e1fdd8b31af4903acb9922aee747172#co_anchor_a792492](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-025-3062?originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=(sc.Default)&ppcid=8e1fdd8b31af4903acb9922aee747172#co_anchor_a792492) (дата звернення 02.04.2023).

²⁰⁵ UK law after end of post-Brexit transition period: overview. Thomson Reuters: Practical Law Brexit: веб-сайт. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-025-3062?originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=\(sc.Default\)&ppcid=8e1fdd8b31af4903acb9922aee747172#co_anchor_a792492](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-025-3062?originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=(sc.Default)&ppcid=8e1fdd8b31af4903acb9922aee747172#co_anchor_a792492) (дата звернення 02.04.2023).

22 вересня 2022 року в Парламенті був представлений проєкт Акту про відкликання збереженого законодавства (*Retained EU Law (Revocation and Reform) Bill*). Як зазначає уряд Великобританії, за умови прийняття цього Акту, збережене законодавство ЄС більше не матиме спеціального статусу, що дозволить уряду та парламенту вносити зміни до таких актів швидше та ефективніше. Передбачається, що до 2026 року все збережене законодавство має бути або скасоване або інкорпороване у внутрішнє законодавство Великобританії.²⁰⁶

Цей законопроект викликав суперечливі реакції. Наприклад, уряд Шотландії вказав на те, що представлений законопроект надасть міністрам повноваження скасовувати збережене законодавство та замінювати його іншими законами, які вони вважатимуть доречними, однак ці повноваження повинен мати лише Парламент.²⁰⁷

3.2.3. Законодавство, яке було прийняте внаслідок Брекзиту

В процесі виходу Сполученого Королівства з ЄС, був прийнятий ряд законодавчих актів, покликаних регулювати суспільні відносини, які до цього відносились до виключної компетенції ЄС: санкції, контроль кордонів, ядерна безпека, торгівля, сільське господарство, рибна промисловість та довкілля.

Протягом 2018-2021 року, Парламентом були прийняті наступні законодавчі акти, покликані перекрити прогалини у регулюванні:

- Закон про санкції та боротьбу з відмиванням грошей 2018 року (*Sanctions and Anti-Money Laundering Act 2018*);
- Закон про дозволи на перевезення та реєстрацію причепів 2018 року (*Haulage Permits and Trailer Registration Act 2018*);
- Закон про ядерні гарантії 2018 року (*Nuclear Safeguards Act 2018*);

²⁰⁶ The Retained EU Law (Revocation and Reform) Bill 2022. GOV.UK: веб-сайт. URL: <https://www.gov.uk/government/news/the-retained-eu-law-revocation-and-reform-bill-2022> (дата звернення 02.04.2023).

²⁰⁷ Retained EU Law Bill: what it means. Scottish Government

- Закон про оподаткування (питання транскордонної торгівлі) 2018 року (*Taxation (Cross-border Trade) Act 2018*);
- Закон про охорону здоров'я (Європейська економічна зона та домовленості Швейцарії) 2019 року (*Healthcare (European Economic Area and Switzerland Arrangements) Act 2019*);
- Закон про торгівлю (*Trade Act 2021*);
- Закон про сільське господарство (*Agriculture Act 2020*);
- Закон про рибну промисловість (*Fisheries Act 2020*);
- Закон про координацію імміграції та соціального забезпечення (вихід з ЄС) 2020 року (*Immigration and Social Security Co-ordination (EU Withdrawal) Act 2020*);
- Закон про довкілля 2021 року (*Environment Act 2021*).

3.3. Тенденції розвитку правового регулювання відносин Британії та ЄС на сучасному етапі

Майбутнє відносин між Сполученим Королівством та ЄС важко чітко спрогнозувати, адже воно значною мірою залежатиме від майбутніх переговорів і рішень, прийнятих обома сторонами, а також від міжнародних геополітичних викликів, внутрішнього стану економіки як Сполученого Королівства, так і ЄС, а також від інших факторів, які наразі складно передбачити. Тим не менш, в академічній спільноті досліджувалось те, яким чином потенційно розвиватимуться відносини і яким буде їхнє правове регулювання.

Як вказує Ф.Фабріні, засновник інституту досліджень Брекзиту, ЄС дав чітко зрозуміти, що його відносини з Великою Британією після Брекзиту повинні будуватися на основі всеосяжного партнерства, яке охоплює не лише торгівлю, а й інші сфери співпраці, зокрема у сферах внутрішньої безпеки, зовнішньої оборони та закордонних справ, а також у таких спеціалізованих галузях як авіація, рибальство, освіта та дослідження,

боротьба зі зміною клімату та охорона здоров'я, що є особливо актуальним у світлі подій, що сталися протягом 2020-2022 років.²⁰⁸

Укладена у 2020 році Угода про торгівлю вказує на те, що Сполучене Королівство також готове співпрацювати у багатьох галузях, однак вони поки відкидають ідею співпраці щодо внутрішньої безпеки, зовнішньої оборони та закордонних справ, адже бажання Сполученого Королівства контролювати ці сфери є однією з засадничих першопричин Брекзиту.

Обидві сторони вже зробили певні кроки до формування стабільного та довгострокового партнерства, зокрема уклали Угоду про торгівлю у грудні 2020 року, про яку йшлося вище, а також опублікували Вінздорську рамкову домовленість, укладену у березні 2023 року, покликану вирішити існуючі проблеми, пов'язані з Північною Ірландією.

24 березня 2023 року, британський уряд опублікував так звану Вінздорську рамкову домовленість ("*Windsor Framework*"), яка була створена за результатами переговорів щодо перегляду умов Протоколу про Північну Ірландію, які тривали протягом декількох місяців. Рамкова домовленість реалізовуватиметься через серію правових інструментів, деякі з яких передбачатимуть залучення Спільного комітету.²⁰⁹ Рішення про це було опубліковане Спільним Комітетом цього ж дня – як зазначається в самому рішенні, Вінздорська рамкова домовленість замінює Протокол Північної Ірландії, який був частиною Угоди про вихід на момент її підписання.

Рамкова домовленість забезпечує форму подвійного регулювання, яке працюватиме для бізнесу та споживачів у Північній Ірландії, ґрунтуючись на відновленні місця Північної Ірландії на внутрішньому ринку Сполученого Королівства та відображаючи те, що значно більша частина

²⁰⁸ Fabbrini F., Zaccaroni G. The Future EU-UK Relationship: The EU Ambitions for a Comprehensive Partnership. *European Public Law*. Ст. 2

²⁰⁹ Northern Ireland Protocol: The Windsor Framework: Research Briefing. *House of Commons Library*. 2023. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-9736/> (дата звернення 02.04.2023).

економічного життя Північної Ірландії й надалі ґрунтуватиметься на торгівлі в межах внутрішнього ринку Сполученого Королівства. В результаті, більшість законодавства ЄС та супутня юрисдикція Суду ЄС не застосовуватимуться.²¹⁰

Завдяки новій схемі, яка була запропонована рамковою домовленістю, товари пропонують поділити на дві категорії – товари, що будуть ввозитись суто в Північну Ірландію та товари, що будуть ввозитись в Ірландію. У разі якщо товар належить до першої категорії, постачальники проходитимуть мінімальні перевірки (так званий “зелений шлях”), а в другому випадку – проводитиметься повна перевірка на відповідність стандартам ЄС (“червоний шлях”). Для розрізнення планують використовувати ярлики, які чітко мають вказувати на те, до якої категорії належить товар.²¹¹

Рамкова домовленість також вирішує питання з експортом продуктів рослинного та тваринного походження, а також ліків – продукти тваринного походження можна буде експортувати до Північної Ірландії з мінімальною кількістю перевірок за умови, що вони не будуть далі перетинати кордон з Ірландією, і також будь-які ліки, схвалені Великобританією, будуть у вільному доступі в Північній Ірландії.²¹² Продукти, переміщення яких до Північної Ірландії було технічно заборонено законодавством ЄС відповідно до Протоколу, такі як ковбаси, тепер дозволяється ввозити до Північної Ірландії. Перевізникам, які транспортують агропродовольчу продукцію, потрібен буде лише один сертифікат та опис товару замість багатьох різних сертифікатів, які раніше вимагалися для кожного продукту.²¹³

Окрім цього, впроваджується також важливий механізм під назвою “Stormont Brake”, який передбачає, що 30 представників Національної

²¹⁰ The Windsor Framework: a new way forward. HM Government. February 2023. Ст.3 URL:

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1138989/The_Windsor_Framework_a_new_way_forward.pdf (дата звернення 02.04.2023).

²¹¹ Explaining what is in the Windsor framework. *The Economist*: веб-сайт. URL: <https://www.economist.com/britain/2023/03/02/explaining-what-is-in-the-windsor-framework> (дата звернення 02.04.2023).

²¹² Explaining what is in the Windsor framework. *The Economist*:

²¹³ Northern Ireland Protocol: The Windsor Framework: Research Briefing. *House of Commons Library*.

Асамблеї Ірландії від принаймні двох політичних партій зможуть заперечити проти застосування деяких (але не всіх) оновлених або змінених законів ЄС – головним чином щодо товарів, які автоматично застосовувалися б у Північній Ірландії згідно з існуючим Протоколом. Цей механізм не поширюється на законодавство, що стосується надання державної допомоги, регулювання ринку електроенергії та митних правил.²¹⁴

Уряд Сполученого Королівства також погодився скасувати законопроект щодо Протоколу Північної Ірландії (the Northern Ireland Protocol Bill), який блокував застосування частин Протоколу в законодавстві Великобританії, а ЄС погодився відкликати свої заперечення через невиконання Протоколу Сполученим Королівством в повному обсязі.²¹⁵

Тепер, британський Парламент повинен проголосувати за внесення змін - голосування за Рамкову домовленість в цілому не вимагається законом, але воно має слугувати індикатором політичної підтримки. Нове законодавство Сполученого Королівства потрібне для реалізації деяких положень Рамкових домовленостей, зокрема для імплементації механізму “Stormont Brake”. Уряд планує вносити зміни шляхом оприлюднення підзаконного нормативно-правового акту у формі статуту.²¹⁶

Як буде працювати Віндзорська рамкова домовленість на практиці – покаже час. Залишається велика вірогідність, що в Сполученому Королівстві і надалі підніматимуться дискусії стосовно ефективності такого механізму.

Повертаючись до аналізу майбутніх відносин між Сполученим Королівством та ЄС, Угода про торгівлю та співробітництво не врегулює

²¹⁴ Northern Ireland – The Stormont Brake: research briefing. House of Commons Library. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-9757/> (дата звернення 01.04.2023)

²¹⁵ Northern Ireland Protocol: The Windsor Framework: Research Briefing. House of Commons Library.

²¹⁶ Northern Ireland Protocol: The Windsor Framework: Research Briefing. House of Commons Library.

багато сфер відносин, які або будуть регулюватись в майбутньому шляхом підписання окремих двосторонніх договорів, або через інші механізми.

Одна з таким сфер – це безпека та оборона. Питання є вкрай нагальним, враховуючи загрозу міжнародному правовому порядку з боку російської федерації, наростаючий вплив Китаю та інші міжнародні виклики. Як неодноразово зазначалось вище, Сполучене Королівство не мало на меті координувати свою діяльність у сфері безпеки та оборони разом з Європейським Союзом, адже це поставило би під загрозу їхній суверенітет. Однак чи зміняться переконання Сполученого Королівства в майбутньому?

Як зазначає Б. Мартілл з посиланням на численні дослідження, в контексті безпеки та оборони програють обидві сторони: ЄС втратило чверть своєї оборонної спроможності, четвертого за розміру платника коштів до бюджету ЄС та одного з двох держав-членів із постійним місцем в Раді Безпеки ООН. Британія натомість позбавлена доступу до ключових оборонних європейських форумів таких як Рада закордонних справ, Комітет з політики та безпеки, Європейське оборонне агентство та Європол.²¹⁷ Він також підкреслює, що наразі в академічній літературі відсутній консенсус стосовно того, яким чином надалі розвиватимуться відносини в цій сфері – мінімізація негативних наслідків та втрат у цій площині залежатиме як від напрямку розвитку ЄС так і від готовності Сполученого Королівства змінити свою позицію.²¹⁸

Незважаючи на таку невизначеність, дослідники стверджують, що найбільшим вірогідним варіантом розвитку подій, ЄС і Великобританія працюватимуть переважно через НАТО та двосторонні відносини. НАТО пропонує один із варіантів продовження співпраці між ЄС і Великою

²¹⁷ Martill B., Sus M. Post-Brexit EU/UK security cooperation: NATO, CSDP+, or 'French connection'? *The British Journal of Politics and International Relations*. Volume 20, Issue 4, 2018. P.846-863. URL: <https://journals-sagepub-com.ezproxy.lib.gla.ac.uk/doi/epub/10.1177/1369148118796979> (дата звернення 02.04.2023).

²¹⁸ Martill B., Sus M. Post-Brexit EU/UK security cooperation: NATO, CSDP+, or 'French connection'? *The British Journal of Politics and International Relations*.

Британією у сфері безпеки й оборони, однак такий формат співпраці ніколи не може замінити участь Великобританії в Спільній політиці безпеки та оборони, учасником якої було Сполучене Королівство до виходу з ЄС.²¹⁹ Лі Тюрпін вказує на те, що будучи третьою країною, Сполучене Королівство матиме змогу отримати консультативну роль в місіях та операція ЄС шляхом укладення індивідуальних угод.²²⁰

Також потенційним варіантом співпраці є співпраця з конкретними державами-членами ЄС, як наприклад Франція чи Німеччина – при цьому такий підхід вимагатиме, що держава-член ЄС у будь-якому випадку дотримувалась позиції всього ЄС у цій сфері.²²¹

Інша сфера, яка також може стати предметом майбутньої угоди – це взаємне визнання професійних кваліфікацій.²²² Як передбачалось Угодою про вихід, Сполучене Королівство та ЄС більше не мають системи взаємного визнання професійних кваліфікацій, що означає, що представники таких професій як адвокати, архітектори, інженери та лікарі повинні будуть додатково підтверджувати свою кваліфікацію у державі-члені ЄС, чи, навпаки, в Сполученому Королівстві.

Угода про торгівлю та співробітництво містить положення, які дозволяють Сполученому Королівстві узгодити галузеве взаємне визнання професійних кваліфікацій, однак не встановлює конкретних часових рамок для прийняття такого рішення.²²³ У разі, якщо Сполучене Королівство вирішить укласти подібну угоду, за основу може бути взята Угода про вільне пересування осіб, укладена між Швейцарією та ЄС в частині визнання професійних кваліфікацій.²²⁴

²¹⁹ Martill B., Sus M. Post-Brexit EU/UK security cooperation: NATO, CSDP+, or 'French connection'? *The British Journal of Politics and International Relations*.

²²⁰ Turpin L. D. Military Cooperation and Brexit from a Neoclassical Realist Perspective No Big Deal? *Peace, Security and Defence Cooperation in Post-Brexit Europe* / ed. C. Baciu, J. Doyle. Springer, 2019. Ст.17 URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-12418-2>

²²¹ Martill B., Sus M. Post-Brexit EU/UK security cooperation: NATO, CSDP+, or 'French connection'? *The British Journal of Politics and International Relations*.

²²² Where Next? The Future of the UK-EU relationship. *UK in Changing Europe*. Ст.46. <https://ukandeu.ac.uk/wp-content/uploads/2023/01/UKICE-Where-Next-the-Future-of-the-UK-EU-Relationship-3.pdf> (дата звернення 08.05.2023)

²²³ Where Next? The Future of the UK-EU relationship. *UK in Changing Europe*. Ст.46.

²²⁴ Where Next? The Future of the UK-EU relationship. *UK in Changing Europe*. Ст.46.

Також, предметом співпраці у майбутньому повинна стати боротьба зі зміною клімату. Незважаючи на те, що кліматичні зобов'язання в Угоді про торгівлю та співпрацю йдуть далі, ніж в інших угодах про вільну торгівлю, які були укладені ЄС, сфера застосування Угоди обмежена сильним акцентом на пов'язаних з торгівлею аспектах зміни клімату, що може потенційно зробити положення про співпрацю у цій сфері неефективними.²²⁵ Задля створення довгострокової стратегії у цій сфері, сторонам потрібно буде розвивати своє партнерство на іншому рівні – зокрема через проведення спільних форумів.

В цьому розділі досліджувались правові наслідки Брекзиту в розрізі майбутнього партнерства між Сполученим Королівством та ЄС, а також впливу на право Сполученого Королівства.

Предметом переговорів стосовно Брекзиту була не лише сама Угода про вихід, а і майбутнє відносин між Сполученим Королівством та ЄС. В політичній декларації, яка була підписана одночасно з Угодою про вихід, сторони дійшли до згоди, що майбутнє партнерство ґрунтуватиметься на принципі балансу прав та обов'язків кожної зі сторін, та з врахуванням суверенітету Сполученого Королівства, що, зокрема полягатиме у розвитку власної торгової політики та захисту внутрішнього ринку.²²⁶

З врахуванням унікальної ситуації та вимог Сполученого Королівства, та після ще декількох раундів переговорів, у 2021 році сторони врешті підписали Угоду про торгівлю та співробітництво між ЄС та Сполученим

²²⁵ EU-UK climate cooperation post-Brexit: A case for optimism? Europe's political economy programme: policy brief. Ст.2 https://www.epc.eu/content/PDF/2021/EU-UK_Climate_cooperation_PB.pdf (дата звернення 08.05.2023)

²²⁶ Political Declaration setting out the framework for the future relationship between the European Union and the United Kingdom. 19 Жовтня 2019. *HM Government.* Ст.2. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/840656/Political_Declaration_setting_out_the_framework_for_the_future_relationship_between_the_European_Union_and_the_United_Kingdom.pdf (дата звернення 08.05.2023)

Королівством, яка була укладена на основі статті 217 Договору про функціонування ЄС, що передбачає договір про асоціацію.

За своєю суттю Угода про торгівлю та співробітництво є унікальною через прецедентність самого Брекзиту. Зокрема, Угода не передбачає участь Сполученого Королівства у спільному ринку ЄС чи вільне пересування осіб, але водночас передбачає відсутність тарифів та квот, а також співпрацю у юридичних та судових справах, що відрізняє її від інших подібних Угод.

Незважаючи на розмір Угоди, що складає понад 1200 сторінок, Угода не торкається багатьох сферах, як наприклад сфери внутрішньої безпеки та оборони. Станом на зараз, найвірогіднішим варіантом врегулювання відносин в цій сфері залишається позадоговірна кооперація, участь у спільних місіях чи форумах, освітні обміни тощо. Стосовно інших сфер, які не були достатньо врегульовані Угодою, як наприклад сфера визнання професійних кваліфікацій, то, вірогідніше за все, вони в майбутньому регулюватимуться завдяки індивідуальним двостороннім угодам.

Щодо правових наслідків Брекзиту на право Сполученого Королівства, то чи не найважливішим правовим наслідком можна вважати появу нової категорії права, відомої як “збережене право ЄС”. Нова категорія законодавства виникла внаслідок того, що значна частина суспільних відносин, що регулювалась правом ЄС до моменту виходу, продовжує застосовуватись і надалі задля уникнення правової невизначеності.

Наразі, в Парламенті на розгляді перебуває проєкт Акту про відкликання збереженого законодавства. За умови прийняття цього закону, збережене законодавство ЄС більше не матиме спеціального статусу, що дозволить уряду та парламенту вносити зміни до таких актів швидше та ефективніше, а саме збережене законодавство буде або скасоване або інкорпороване у внутрішнє законодавство Сполученого Королівства.

Іншим важливим правовим наслідком Брекзиту також є те, що Сполучене Королівство може регулювати відносини, які до моменту виходу відносились до виключної компетенції ЄС – це зумовило появу законів, що регулюють такі сфери як санкції, контроль кордонів, ядерна безпека, торгівля, сільське господарство, рибна промисловість та довкілля.

ВИСНОВКИ

Брекзит – це складне та комплексне явище, яке стало прецедентом в контексті застосування статті 50 Договору про Європейський Союз. Починаючи з 2015 року, в академічному полі з'явилося багато досліджень, спрямованих на різні аспекти цього процесу – зокрема з'явилась і велика кількість правових досліджень, переважно серед зарубіжних академіків.

В цій роботі було проаналізовано якою була взаємодія правових систем Сполученого Королівства до ЄС до Брекзиту, яким чином регулювався сам процес Брекзиту, а також які правові наслідки він мав насамперед для правової системи Сполученого Королівства, а також, частково про його вплив на право ЄС. В останньому розділі роботи, також була присвячена увага подальшому розвитку відносин між Сполученим Королівством та ЄС після Брекзиту.

Повертаючись до дослідницького питання, яке ставилось на початку роботи, можна зробити наступні висновки:

1. Якими є правові наслідки Брекзиту?

З точки зору права ЄС, основним правовим наслідком виходу Сполученого Королівства з ЄС є укладення Угоди про вихід, яка може надалі слугувати як прецедент, у випадку, якщо інша держава-член ЄС вирішить використати механізм, передбачений статтею 50 ДЄС.

Угода про вихід встановила умови виходу Великої Британії з ЄС і Євратому, а також встановила перехідний період, під час якого Сполучене Королівство більше не мало статусу держави-члена ЄС, однак під час якого воно прирівнювалось до держави-члена ЄС. Це зокрема, означало, що хоч Сполучене Королівство більше не брало участі у прийнятті рішень в інституціях ЄС, більшість права ЄС продовжувала застосовуватись на території Сполученого Королівства протягом цього періоду.

Угода торкнулась таких питань як забезпечення прав громадян ЄС та Сполученого Королівства, переміщення товарів, митні процедури, захист

прав інтелектуальної власності, співпраця у кримінальних та цивільних справах, оброблення персональних даних, регулювання адміністративних процедур, юрисдикція суду ЄС, а також виконання фінансових зобов'язань перед ЄС. Паралельно з Угодою про вихід, була опублікована Політична декларація, яка в подальшому стала підґрунтям для проведення переговорів щодо формату майбутнього кооперації між Сполученим Королівством та ЄС.

Також, в розрізі права ЄС, важливо знову згадати про те, що стаття 50 ДЕС була вперше застосована. Незважаючи на те, що стаття є добре структурованою, залишались деякі питання, які вона не врегульовувала. Насамперед, це стосується можливості відкликання повідомлення про вихід в односторонньому порядку. Серед дослідників існували різні думки стосовно цього питання, однак крапка була поставлена Судом Європейського Союзу, який підтвердив, що таке відкликання можливе в односторонньому порядку до моменту виходу – це, знову ж таки, вкрай важливо у випадку, якщо інша держава-член ЄС ініціює вихід у майбутньому.

Для правової системи Сполученого Королівства, Брекзит мав набагато більше правових наслідків, зокрема через те, що значна частина суспільних відносин в Сполученому Королівстві протягом тривалого часу регулювалась саме правом ЄС.

Найважливішим правовим наслідком для права Сполученого Королівства можна вважати появу нової категорії права, відомої як “збережене право ЄС”, яке за своєю суттю є правом ЄС, яке продовжує застосовуватись і надалі на території Сполученого Королівства – однак без застосування принципів примату права ЄС чи прямої дії права ЄС, а радше в формі інкорпорованого законодавства.

Задля того щоб подібне законодавство належним чином працювало в правовому контексті Великобританії, збережене законодавство було змінене

шляхом прийняття статутів, первинного та вторинного законодавства - Уряду були надані так звані “повноваження Генріха VII”, які дозволили міністрам вносити зміни не лише до вторинного законодавства, а й до первинного законодавства (законів парламенту), без необхідності проходити повний процес внесення змін. В контексті Брекзиту, міністри використовували ці повноваження для інкорпорації законодавства ЄС. Надання таких повноважень міністрам викликало певні негативні реакції, адже дехто вважає, що такі повноваження повинен мати лише Парламент.

Іншим правовим наслідком також є те, що Сполучене Королівство віднині наділене повноваженнями видавати законодавчі акти у тих сферах, які раніше належали до виключної компетенції ЄС – починаючи з 2018 року, була опублікована низка законів, що, зокрема, регулюють сфери санкцій, контролю кордонів, рибної промисловості та ядерної безпеки.

Серед інших неочевидних наслідків для права Сполученого Королівства - розвиток конституційної доктрини Сполученого Королівства. Зокрема, важливою є поява рішення Високого суду Англії та Уельсу у справі *Miller*, яка стосувалась надсилання повідомлення про вихід до Європейської Ради – рішення є вкрай важливим для розуміння прерогативних повноважень уряду навіть поза межами процесу Брекзиту.

Також, в академічній спільноті знову піднялось питання важливості та необхідності референдумів для правової системи Сполученого Королівства, особливо враховуючи, що референдум про вихід у 2016 році став другим референдумом в історії існування Сполученого Королівства, і, як стверджують деякі дослідники, не мав жодних правових наслідків для уряду. Наразі, доцільність референдуму у 2016 році досі залишається дискусійною.

2. Які перспективи подальшої співпраці між Сполученим Королівством та ЄС?

ЄС та Сполучене Королівство вже заклали основу для свого майбутнього партнерства – спочатку через прийняття Політичної Декларації у 2019 році, а потім через укладення Угоди про торгівлю та співробітництво у 2021 році.

При укладенні Угоди про торгівлю та співробітництво, були взяті до уваги всі “червоні лінії”, дотримання яких домагалось Сполучене Королівство - Угода не передбачає участь Сполученого Королівства у спільному ринку ЄС чи вільне пересування осіб, але водночас передбачає відсутність тарифів та квот, а також співпрацю у юридичних та судових справах.

Угода про торгівлю та співробітництво між ЄС та Великобританією є вкрай важливою в контексті майбутніх відносин між Великобританією та ЄС, особливо в контексті торгівлі та співпраці, однак наразі доволі важко спрогнозувати, яким чином вона вплине на обидві сторони у довгостроковій перспективі.

Окрім цього, станом на 2023 рік, сторони нарешті дійшли згоди стосовно врегулювання питання Північної Ірландії – 24 березня 2023 року була опублікована Вінздорська рамкова домовленість, яка була створена за результатами переговорів щодо перегляду умов Протоколу про Північну Ірландію. Рамкова домовленість створює механізм, який насамперед покликаний вирішити проблеми з перевітками товарів, які ввозяться на територію Північної Ірландії з інших частин Великобританії чи зі сторони території ЄС.

Рамкова домовленість також впроваджує механізм відомий як “Stormont Brake”, завдяки якому представники Національної Асамблеї Ірландії матимуть повноваження заперечити проти застосування деяких оновлених або змінених законів ЄС на території Північній Ірландії Цей механізм не застосовуватиметься до законодавства, що стосується надання державної допомоги, регулювання ринку електроенергії та митних правил.

Як зазначало вище, через те, що механізм був представлений лише кілька місяців тому, доволі важко спрогнозувати, настільки ефективно буде працювати Віндзорська рамкова домовленість на практиці. Однак, поки що такий механізм видається найбільш оптимальним.

Стосовно подальшої співпраці, то існує багато сфер, які не були врегульовані або недостатньо врегульовані Угодою про торгівлю та співробітництво – як наприклад сфери внутрішньої безпеки та оборони, визнання професійних кваліфікацій чи боротьба зі зміною клімату. В багатьох сферах подальший формат співпраці, вірогідніше за все, визначатиметься двосторонніми угодами, які регулюватимуть конкретну сферу відносин, або якщо це буде недоречно (сфера внутрішньої безпеки) – то в іншому форматі, зокрема через співпрацю в інституціях чи на форумах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Adam R.G. Brexit: Causes and consequences: book. Switzerland: Springer Nature Switzerland AG., 2020. 300 p.
2. Agreement on the withdrawal of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland from the European Union and the European Atomic Energy Community. January 2020. URL: <https://www.legislation.gov.uk/eut/withdrawal-agreement/adopted>
3. Archive: how the Guardian reported the 1975 EEC referendum. *The Guardian*: веб-сайт. URL: <https://www.theguardian.com/politics/from-the-archive-blog/2015/jun/05/referendum-eec-europe-1975> (дата звернення: 20.02.2023).
4. Armstrong K. A. (Br)Exit From the European Union—Control, Autonomy, and the Evolution of EU Law. *The Evolution of EU Law* / ed. P. Craig, G. Búrca. Oxford: Oxford Academic, 2021. P.399-430 URL: <https://academic.oup.com/book/39246/chapter-abstract/338785245?redirectedFrom=fulltext> (дата звернення 25.03.2023).
5. Armstrong Kenneth A. Before and After Membership. *Brexit Time: Leaving the EU – why, how and when?* Cambridge: Cambridge University Press, 2017. P.9-20. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/abs/brexit-time/before-and-after-membership/5D42B87633ECDC92CFAE843481C10050> (дата звернення: 05.04.2023).
6. Barnard C. The Status of the Withdrawal Agreement in UK Law. *The Law and Practice of the Ireland-Northern Ireland Protocol* / ed. C.McCruden. Cambridge: Cambridge University Press, 2022. P. 107-117.
7. Bennett A., Vines D. The EU–UK Trade and Cooperation Agreement: lessons learnt. *Oxford Review of Economic Policy*. Volume 38, Number 1, 2022, pp. 68–81. URL: <https://academic.oup.com/oxrep/article-abstract/38/1/68/6514747?redirectedFrom=fulltext> (дата звернення 01.04.2023).

8. Blick A. Brexit and the British Constitution. *Brexit and its Aftermath* / ed. S. Loussouarn. London: Bloomsbury Publishing., 2022. 222 p. URL: <https://www-bloomsburycollections-com.ezproxy.lib.gla.ac.uk/book/brexit-and-its-aftermath/ch1-brexit-and-the-british-constitution> (дата звернення: 21.02.2023).
9. Brexit next steps: The Court of Justice of the EU and the UK. *House of Commons Library*; веб-сайт. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/brexit-next-steps-the-court-of-justice-of-the-eu-and-the-uk/> (дата звернення 05.04.2023).
10. Brexit: European Parliament Resolution on negotiations with the UK. *Thomson Reuters: Practical Law*; веб-сайт. URL: <https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-007-4311> (дата звернення 20.03.2023).
11. Brexit: implications for intellectual property rights. *Practical Law IP&IT*; веб-сайт. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-017-3813?originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=\(sc.Default\)&ppcid=df28504671584353b86a551d650f984f#co_anchor_a705656](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-017-3813?originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=(sc.Default)&ppcid=df28504671584353b86a551d650f984f#co_anchor_a705656) (дата звернення 01.04.2023).
12. Brexit: UK legislation: recent developments. *Simmons&Simmons LLP*; веб-сайт. URL: <https://www.simmons-simmons.com/en/features/brexit/ckcbn0l3wl73z0a796j17rid3/brexit-regulatory-and-legislative/ck0qm8ly71w1q0b28wkm6ecrd/brexit-brexit-uk-legislation-recent-developments> (дата звернення 02.04.2023).
13. Brexit: withdrawal agreement. *Practical Law Brexit*; веб-сайт. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-013-3922?comp=pluk&originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=\(sc.Default\)&ppcid=11f2ca0c4a824950a8318d74f57b2c76&firstPage=true&OWSessionId=08c060bf82d94f5ca955e7847d86ffe7&skipAnonymous=true](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-013-3922?comp=pluk&originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=(sc.Default)&ppcid=11f2ca0c4a824950a8318d74f57b2c76&firstPage=true&OWSessionId=08c060bf82d94f5ca955e7847d86ffe7&skipAnonymous=true) (дата звернення 01.04.2023).

14. Buono I. The Northern Ireland Protocol: Choppy Waters Lie Ahead. *Judicial Review*. Vol.23, No.3, 2022. P.271-279. URL: <https://www-tandfonline-com.ezproxy.lib.gla.ac.uk/doi/pdf/10.1080/10854681.2022.2127580?needAccess=true&> (дата звернення 06.04.2023).
15. Burton M. What Has the EU Ever Done for Us. *From Broke to Brexit*. Palgrave Macmillan, 2021. P.15-29. URL: https://link-springer-com.ezproxy.lib.gla.ac.uk/chapter/10.1007/978-3-030-81889-0_2 (дата звернення 01.04.2023).
16. Case C–621/18 Wightman v Secretary of State for the EU EU:C:2018:999. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62018CJ0621> (дата звернення 26.03.2023).
17. Clarke H., Goodwin M., Whiteley P. Attitudes to Brexit Over Time. *Brexit: Why Britain Voted to Leave the European Union*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. P. 61-85.
18. Clarke H., Goodwin M., Whiteley P. Brexit Introduced / *Brexit: Why Britain Voted to Leave the European Union*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. P. 1-10. URL: <https://www-cambridge-org.ezproxy.lib.gla.ac.uk/core/books/brexit/886A6967560FE7FD7CDB16F66B81C682> Chapter Brexit Introduced p.1 (дата звернення: 20.02.2023).
19. Court of Justice of the European Union (CJEU). *An official EU website*: веб-сайт. URL: https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/search-all-eu-institutions-and-bodies/court-justice-european-union-cjeu_en (дата звернення 20.03.2023).
20. Council (Art 50) authorises the start of Brexit talks and adopts negotiating directives *European Council*: веб-сайт. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/05/22/brexit-negotiating-directives/> (дата звернення 20.03.2023).
21. Craig P. Miller, EU Law and the UK. *The UK Constitution After Miller: Brexit and Beyond* / ed. M.Elliot, J.Williams and A. L. Young. Oxford: Hart

- Publishing. 2020. P.109-130. URL: <https://www.bloomsburycollections-com.ezproxy.lib.gla.ac.uk/book/the-uk-constitution-after-miller-brexit-and-beyond/ch5-miller-eu-law-and-the-uk> (дата звернення 20.03.2023).
22. Craig. P. Membership: Crisis, Conceptions and Challenges. *EU Law: Text, Cases, and Materials UK Version (7th edn)* / ed. P. Craig, G. Búrca. Oxford: Oxford Academic, 2020. P.34-60. URL: <https://www-oxfordlawtrove-com.ezproxy.lib.gla.ac.uk/display/10.1093/he/9780198859840.001.0001/he-9780198859840-chapter-2> (дата звернення 26.03.2023).
23. Decision No 1/2022 of the Joint Committee established by the Agreement on the withdrawal of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland from the European Union and the European Atomic Energy Community of 21 February 2022 amending the Agreement on the withdrawal of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland from the European Union and the European Atomic Energy Community. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1062482/TS_4.2002_Decision_No1_2022_Joint_Committee_Amending_Withdrawal_Agreement.pdf (дата звернення 06.04.2023).
24. Dorani Sh. The Primacy of EU Law over National Law: Great Britain's Response. *Political Reflection*. Vol.6, No.3, 2020. P.25-39. URL: https://politicalreflectionmagazine.com/wp-content/uploads/2020/07/PR_Issue24-A2.pdf (дата звернення 20.03.2023).
25. Duparc-Portier G., Figus G. The impact of the new Northern Ireland protocol: can Northern Ireland enjoy the best of both worlds? *Regional Studies*. Vol.56, no.8, 2022. P.1404-1417. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/00343404.2021.1994547?needAccess=true> (дата звернення 01.04.2023).
26. Eckes C., Leinp-Sandberg P. The EU-UK Trade and Cooperation Agreement – Exceptional Circumstances or a new Paradigm for EU External Relations?

- The Modern Law Review*. Vol.85, Issue 1, 2021. P.164-197. URL: <https://onlinelibrary-wiley-com.ezproxy.lib.gla.ac.uk/doi/pdfdirect/10.1111/1468-2230.12698> (дата звернення 01.04.2023).
27. Eleftheriadis P. Eleven Types of post-Brexit EU Law. *University of Oxford: Faculty of Law blogs*: веб-сайт. URL: <https://blogs.law.ox.ac.uk/business-law-blog/blog/2021/01/eleven-types-post-brexit-eu-law> (дата звернення 01.04.2023).
28. Elvestad C., Bjørndal T. The EU–UK Trade and Cooperation Agreement: Issue linkages and its implications for fisheries management and trade in seafood. *Marine Policy*. Volume 148, Issue 2, 2023. URL: <https://www.sciencedirect-com.ezproxy.lib.gla.ac.uk/science/article/pii/S0308597X22004274?via%3Dihub> (дата звернення 01.04.2023).
29. EU legislation and UK law. *Legislation gov.uk*: веб-сайт. URL: <https://www.legislation.gov.uk/eu-legislation-and-uk-law> (дата звернення 02.04.2023).
30. EU Withdrawal Act 2018. *Institute for Government*: веб-сайт. URL: <https://www.instituteforgovernment.org.uk/article/explainer/eu-withdrawal-act-2018> (дата звернення 01.04.2023).
31. EU-derived domestic legislation. *Thomson Reuters: Practical Law*: веб-сайт. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-036-1075?originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=\(sc.Default\)&ppcid=0ac9596df8f54d2aaff57fa0c122c961&firstPage=true](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-036-1075?originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=(sc.Default)&ppcid=0ac9596df8f54d2aaff57fa0c122c961&firstPage=true) (дата звернення 02.04.2023).
32. EU-UK climate cooperation post-Brexit: A case for optimism? Europe's political economy programme: policy brief. Ст.2 https://www.epc.eu/content/PDF/2021/EU-UK_Climate_cooperation_PB.pdf (дата звернення 08.05.2023)

33. EU-UK Trade and Cooperation Agreement: protecting European interests, ensuring fair competition, and continued cooperation in areas of mutual interest. *European Commission*: веб-сайт. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_2531 (дата звернення 06.04.2023).
34. EU-UK Trade and Cooperation Agreement: protecting European interests, ensuring fair competition, and continued cooperation in areas of mutual interest. *European Commission*: веб-сайт. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_2531 (дата звернення 01.04.2023).
35. EU-UK Trade and Cooperation Agreement. *European Commission*: веб-сайт. URL: <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/content/eu-uk-trade-and-cooperation-agreement> (дата звернення 01.04.2023).
36. European Communities (Membership) HC Deb 08 May 1967 vol 746 cc1061-184. *The UK Parliament*. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1967/may/08/european-communities-membership> (дата звернення: 25.02.2023).
37. European Council (Art. 50) guidelines for Brexit negotiations. *European Council*: веб-сайт. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/04/29/euco-brexit-guidelines/> (дата звернення 20.03.2023).
38. European Union (Amendment) Act 2008. 19 June 2008. UK Parliament. URL: <https://bills.parliament.uk/bills/252/stages> (дата звернення 01.04.2023).
39. European Union (Notification of Withdrawal) Act 2017. URL: <https://bills.parliament.uk/bills/1952/stages>.
40. European Union (Notification of Withdrawal) Bill 2016-17 receives first reading in Parliament. *Thomson Reuters: Practical Law*: веб-сайт. URL: <https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-005-5887?navId=19886F8094AF83F1EFF5A781C5B0D7EB&transitionType=Default&contextData=%28sc.Default%29> (дата звернення 20.03.2023).

41. European Union Referendum Act 2015. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2015/36/crossheading/the-referendum> (дата звернення 01.04.2023).
42. Explaining what is in the Windsor framework. *The Economist*: веб-сайт. URL: <https://www.economist.com/britain/2023/03/02/explaining-what-is-in-the-windsor-framework> (дата звернення 02.04.2023).
43. Fabbrini F., Zaccaroni G. The Future EU-UK Relationship: The EU Ambitions for a Comprehensive Partnership. *European Public Law*. Volume 27, Issue 2, 2021. P.265-284. URL: <https://kluwerlawonline.com/journalarticle/European+Public+Law/27.2/EURO2021012> (дата звернення 01.04.2023).
44. Fella S., Gower M., McKinney CJ. UK-EU Withdrawal Agreement: Implementation of citizens' rights. *House of Commons Library*. 2022. P.24. URL: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9657/CBP-9657.pdf> (дата звернення 01.04.2023).
45. Forster A. The Origins of British Policy. *Britain and the Maastricht Negotiations*. London: Palgrave Macmillan, 1999. P. 21-45.
46. From the Treaty of Nice to the Treaty of Lisbon. *UK Parliament*: веб-сайт. URL: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/legislativescrutiny/parliament-and-europe/overview/from-the-treaty-of-nice-to-the-treaty-of-lisbon/> (дата звернення: 04.03.2023).
47. Gordon M. Brexit: a challenge for the UK constitution, of the UK constitution? *European Constitutional Law Review*. Vol. 12, Issue 3. 2016. P.409-444. URL: <https://www-cambridge-org.ezproxy.lib.gla.ac.uk/core/services/aop-cambridge-core/content/view/9AAFF18130B17F93006713C41463C1C7/S1574019616000341a.pdf/brexit-a-challenge-for-the-uk-constitution-of-the-uk-constitution.pdf> (дата звернення 01.04.2023).

48. Gordon R., Moffat R. Brexit: the Immediate Legal Consequences: a report. London: The Constitutional Society, 2016. P.68. URL: <https://consoc.org.uk/wp-content/uploads/2016/05/Brexit-PDF.pdf> (дата звернення 26.03.2023).
49. Government to 'push ahead' with Brexit. *BBC*: веб-сайт. URL: <https://www.bbc.co.uk/news/uk-politics-37219143> (дата звернення: 20.02.2023).
50. Government triggers Article 50 and starts countdown to Brexit. *Thomson Reuters: Practical Law*: веб-сайт. URL: <https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-007-1957?navId=19886F8094AF83F1EFF5A781C5B0D7EB&transitionType=Default&contextData=%28sc.Default%29> (дата звернення 20.03.2023).
51. Hayward K. Northern Ireland: Demographics and Divisions. *The Law & Politics of Brexit: The Protocol on Ireland / Northern Ireland* / ed. F.Fabbrini. Oxford: Oxford University Press, 2022. URL: <https://academic-oup-com.ezproxy.lib.gla.ac.uk/book/43945/chapter/371132241> (дата звернення 06.04.2023).
52. History of the European Union 1945-59. *An official EU website*: веб-сайт. URL: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59_en (дата звернення: 20.02.2023).
53. How Maastricht changed Europe. *European Council*: веб-сайт. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/maastricht-treaty/> (дата звернення: 20.02.2023).
54. Implementing the withdrawal agreement: technical note. *HM Government*. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/628116/Technical_note_implementing_the_withdrawal_agreement_FINAL.pdf (дата звернення 01.04.2023).

55. Key dates: UK Parliament and the EU. *UK Parliament*: веб-сайт. URL: <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/legislativescrutiny/parliament-and-europe/key-dates/> дата звернення: 20.02.2023).
56. Laursen F. The Nice Treaty: Reforming European Union Institutions in Anticipation of Eastern Enlargements. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. 2019. URL: <https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-1070> (дата звернення: 04 квітня 2023).
57. Lisbon Treaty: Early election in UK could be fatal to Treaty. *European Report*: веб-сайт. URL: <https://go-gale-com.ezproxy.lib.gla.ac.uk/ps/i.do?p=AONE&u=glasuni&id=GALE%7CA200120071&v=2.1&it=r&sid=summon> (дата звернення 01.04.2023).
58. Martill B., Sus M. Post-Brexit EU/UK security cooperation: NATO, CSDP+, or 'French connection'? *The British Journal of Politics and International Relations*. Volume 20, Issue 4, 2018. P.846-863. URL: <https://journals-sagepub-com.ezproxy.lib.gla.ac.uk/doi/epub/10.1177/1369148118796979> (дата звернення 02.04.2023).
59. McCruden C. Introduction. *The Law and Practice of the Ireland-Northern Ireland Protocol* / ed. C.McCruden. Cambridge: Cambridge University Press, 2022. P. 1-19. URL: https://www-cambridge-org.ezproxy.lib.gla.ac.uk/core/services/aop-cambridge-core/content/view/477EADD294944829F5B6CC71D928DF8D/9781009100205AR.pdf/The_Law_and_Practice_of_the_Ireland-Northern_Ireland_Protocol.pdf?event-type=FTLA (дата звернення 06.04.2023).
60. McMahon P. The Lisbon Treaty. *Brexit Information*: веб-сайт. URL: <http://brexitlegalguide.co.uk/the-lisbon-treaty/> дата звернення: 04.03.2023).

61. Miller V. The 1974-75 UK Renegotiation of EEC Membership and Referendum: briefing paper. London: House of Commons Library, Number 7253, 2015. 27 p. URL: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-7253/CBP-7253.pdf> (дата звернення: 20.02.2023).
62. Miller V. The Treaty of Nice and the Future of Europe Debate: research paper. London: House of Commons Library, research paper 01/49, 2001. p.70 URL: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/RP01-49/RP01-49.pdf> (дата звернення: 05.04.2023).
63. Murray C.R.G., Rice C.A.G., Beyond Trade: Implementing the Ireland/Northern Ireland Protocol's Human Rights and Equalities Provisions. *Northern Ireland: Legal Quarterly*. Vol.72, No.1. 2021. P. 1-28. URL: <https://nilq.qub.ac.uk/index.php/nilq/article/view/886/757> (дата звернення 06.04.2023).
64. Nicol D. The United Kingdom's First Two Attempts to Join the EEC. *EC Membership and the Judicialization of British Politics* / ed. D.Nicol. Oxford: Oxford University Press., 2001. 266 p. URL: <https://academic.oup.com/book/7185/chapter-abstract/151786104?redirectedFrom=fulltext&login=false#no-access-message%23no-access-message> (дата звернення: 20.02.2023).
65. Northern Ireland – The Stormont Brake: research briefing. *House of Commons Library*. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-9757/> (дата звернення 01.04.2023)
66. Northern Ireland Protocol: The Windsor Framework: Research Briefing. *House of Commons Library*. 2023. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-9736/> (дата звернення 02.04.2023).
67. Northern Ireland protocol: what are the issues and what could change? *The Guardian*: веб-сайт. URL:

- <https://www.theguardian.com/politics/2023/feb/26/northern-ireland-protocol-what-are-the-issues-and-what-could-change> (дата звернення 01.04.2023).
68. Norton P. Divided Loyalties: The European Communities Act 1972. *Parliamentary History*. Vol.30. Issue 1, 2011. P.53-65. URL: <https://onlinelibrary-wiley-com.ezproxy.lib.gla.ac.uk/doi/pdfdirect/10.1111/j.1750-0206.2010.00242.x> (дата звернення 20.03.2023).
69. O'Neill QC A. EU Law for UK Lawyers: book. Oxford: Hart Publishing, 2011. P.1165. URL: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/gla/reader.action?docID=6159141&ppg=214> (дата звернення 20.03.2023).
70. Ostendorf P. The withdrawal cannot be withdrawn: the irrevocability of a withdrawal notification under art.50(2) TEU. ? *European Law Review*. Vol. 42, no. 5, p.767-776., 2017 URL: <https://uk.westlaw.com/Document/I669A76E0AF4611E78E6CA8D4D2851B9B/View/FullText.html?transitionType=Default&contextData=%28sc.Default%29> (дата звернення 26.03.2023).
71. Political Declaration setting out the framework for the future relationship between the European Union and the United Kingdom. 19 Жовтня 2019. *HM Government*. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/840656/Political_Declaration_setting_out_the_framework_for_the_future_relationship_between_the_European_Union_and_the_United_Kingdom.pdf (дата звернення 08.05.2023)
72. Press conference held by General de Gaulle at the Elysée (27 November 1967). *CVCE. European Navigator. Étienne Deschamps*: веб-сайт. URL: https://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/fe79955c-ef62-4b76-9677-dce44151be53/publishable_en.pdf (дата звернення: 20.02.2023).

73. Protocol on Ireland/Northern Ireland. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/840230/Revised_Protocol_to_the_Withdrawal_Agreement.pdf
74. Questions & Answers: EU-UK Trade and Cooperation Agreement. *European Commission*: веб-сайт. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_2532 (дата звернення 01.04.2023).
75. Questions and Answers – the rights of UK nationals under the Withdrawal Agreement. *European Commission*: веб-сайт. URL: https://commission.europa.eu/system/files/2022-10/q-a-uk-citizens-declaratory-countries_en_0.pdf (дата звернення 01.04.2023).
76. Resolution adopted by EFTA (Stockholm, 20 November 1959). *CVCE. European Navigator. Étienne Deschamps*: веб-сайт. URL: https://www.cvce.eu/en/obj/resolution_adopted_by_efta_stockholm_20_november_1959-en-a071925e-f13b-43c8-92a2-4aec02cdd061.html (дата звернення: 20.02.2023).
77. Retained EU Law Bill: what it means. *Scottish Government*: веб-сайт. URL: <https://www.gov.scot/publications/retained-eu-law-bill-what-does-it-mean/> (дата звернення 02.04.2023).
78. Sari A. Reversing a withdrawal notification under article 50 TEU: can a Member State change its mind? *European Law Review*. Vol. 42, no. 4, p.451-473. URL: [https://uk.westlaw.com/Document/I51307C0080D911E796E8C62ED923AEC9/View/FullText.html?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true](https://uk.westlaw.com/Document/I51307C0080D911E796E8C62ED923AEC9/View/FullText.html?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true) (дата звернення 26.03.2023).
79. Saunders R. A Device of Dictators and Demagogues: Renegotiation to Referendum. *Yes to Europe!: The 1975 Referendum and Seventies Britain*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. P. 63-98 URL: <https://www->

- cambridge-org.ezproxy.lib.gla.ac.uk/core/books/yes-to-europe/device-of-dictators-and-demagogues-renegotiation-to-referendum/97A6DEAEACA457E273C56EF2196C729A (дата звернення: 20.02.2023).
80. Schuman declaration May 1950. *An official EU website*: веб-сайт. URL: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59/schuman-declaration-may-1950_en (дата звернення: 20.02.2023).
81. Simon v Tache [2022] Q.B. 917. Queen's Bench Division (Commercial Court) Judgement. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/Document/I5BBA0380FB7711ECA349A7AF0ADF215C/View/FullText.html?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/Document/I5BBA0380FB7711ECA349A7AF0ADF215C/View/FullText.html?transitionType=Default&contextData=(sc.Default))
82. Sir Laws J., The Miller Case and Constitutional Statutes. *The UK Constitution After Miller: Brexit and Beyond* / ed. M. Elliot, J. Williams and A. L. Young. Oxford: Hart Publishing. 2020. P.203-220. URL: <https://www.bloomsburycollections-com.ezproxy.lib.gla.ac.uk/book/the-uk-constitution-after-miller-brexit-and-beyond/ch9-the-miller-case-and-constitutional-statutes> (дата звернення 26.03.2023).
83. Statement by James Callaghan (Luxembourg, 1 April 1974) CVCE. *European NAvigator*. Étienne Deschamps: веб-сайт. URL: https://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/49bcefb2-4a53-4fbd-a33b-144e566699e4/publishable_en.pdf (дата звернення: 20.02.2023).
84. Supreme Court holds that notice under Article 50 to trigger withdrawal from the EU cannot be issued by the Royal prerogative or precluded by constitution of Northern Ireland. *Thomson Reuters: Practical Law*: веб-сайт. URL: <https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-005-4915?navId=19886F8094AF83F1EFF5A781C5B0D7EB&transitionType=D>

- [efault&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true](#) (дата звернення 20.03.2023).
85. The “Supremacy principle”. *Parliament UK*: веб-сайт. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/ld201719/ldselect/ldconst/69/6908.htm> (дата звернення 21.03.2023).
86. The British plan for a large free trade area. *CVCE. European Navigator. Étienne Deschamps*: веб-сайт. URL: https://www.cvce.eu/content/publication/2007/3/9/45d67f5a-9285-48f3-a2e2-6d81236ef8b9/publishable_en.pdf (дата звернення: 20.02.2023).
87. The EU-UK Withdrawal Agreement: Citizen’s rights. *European Commission*: веб-сайт. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/relations-non-eu-countries/relations-united-kingdom/eu-uk-withdrawal-agreement/citizens-rights_en (дата звернення 01.04.2023).
88. The government's negotiating objectives for exiting the EU: PM speech. *GOV.UK*: веб-сайт. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/the-governments-negotiating-objectives-for-exiting-the-eu-pm-speech> (дата звернення 01.04.2023).
89. The Government's Plan for Brexit. Volume 618: debated on Wednesday 7 December 2016. *UK Parliament*: веб-сайт. URL: <https://hansard.parliament.uk/commons/2016-12-07/debates/CA09D9B2-9634-41C8-8979-8B9CD82DBB8F/TheGovernmentSPlanForBrexit> (дата звернення 01.04.2023).
90. The Ponsonby Rule. *UK Parliament*: веб-сайт. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/ld200506/ldselect/ldconst/236/23612.htm> (дата звернення: 05.04.2023).
91. The Protocol on Ireland and Northern Ireland explained. *European Council*: веб-сайт. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-relations-with-the-united-kingdom/the-eu-uk-withdrawal-agreement/the-protocol-on-ireland-and-northern-ireland-explained/> (дата звернення 06.04.2023).

92. The Reform Treaty: The British Approach to the European Union, Intergovernmental Conference, July 2007. London: Foreign and Commonwealth Office, 2007. P.1-37. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/243205/7174.pdf (дата звернення: 03.03.2023).
93. The Retained EU Law (Revocation and Reform) Bill 2022. GOV.UK: веб-сайт. URL: <https://www.gov.uk/government/news/the-retained-eu-law-revocation-and-reform-bill-2022> (дата звернення 02.04.2023).
94. The Treaty of Amsterdam. CVCE. *European NAvigator*. Étienne Deschamps: веб-сайт. URL: <https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/56e15a9a-7508-4a2b-9bbe-b5c3d2605ae4> (дата звернення: 03.03.2023).
95. The Treaty of Lisbon: an impact assessment: report. House of Lords: European Union Committee. London: the Stationery Office Limited, 2008. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/ld200708/ldselect/ldeucom/62/62.pdf> (дата звернення 01.04.2023).
96. The Treaty of Lisbon. *Fact Sheets on the European Union: European Parliament*: веб-сайт. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/5/the-treaty-of-lisbon> (дата звернення 01.04.2023).
97. The Windsor Framework: a new way forward. HM Government. February 2023. URL: [https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1138989/The Windsor Framework a new way forwards.pdf](https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1138989/The_Windsor_Framework_a_new_way_forwards.pdf) (дата звернення 02.04.2023).
98. The Withdrawal Agreement Q&A. *Herbert Smith Freehills*. 2021. URL: <https://www.herbertsmithfreehills.com/files/brexit-the-withdrawal-agreement-qapdf> (дата звернення 05.04.2023).

99. *Thoburn v Sunderland City Council* [2002] EWHC 195 (Admin). England and Wales High Court (Administrative Court) Decision. 18 February 2002. URL: <http://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Admin/2002/195.html>
100. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties Establishing the European Communities and Certain Related Acts dated 02 October 1997. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1997. P.1-144. URL: <https://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-en.pdf> (дата звернення: 03.03.2023).
101. Treaty of Lisbon (No. 7): Volume 472: debated on Tuesday 26 February 2008. UK Parliament: веб-сайт. URL: [https://hansard.parliament.uk/Commons/2008-02-26/debates/08022642000002/TreatyOfLisbon\(No7\)?highlight=%22in%20or%20out%20of%20europe%22](https://hansard.parliament.uk/Commons/2008-02-26/debates/08022642000002/TreatyOfLisbon(No7)?highlight=%22in%20or%20out%20of%20europe%22) (дата звернення 01.04.2023).
102. Treaty of Nice amending the Treaty of the European Union. GOV.UK: веб-сайт. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/treaty-of-nice-amending-the-treaty-of-the-european-union> (дата звернення: 05.04.2023).
103. Treaty of Nice. European Parliament: веб-сайт. URL: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/treaty-of-nice> (дата звернення: 03.03.2023).
104. Treaty of Rome (EEC). EUR-Lex: веб-сайт. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/treaty-of-rome-eeec.html> (дата звернення: 20.02.2023).
105. Treaty of Rome (EEC). European Parliament: веб-сайт. URL: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/treaty-of-rome> (дата звернення: 20.02.2023).
106. Turpin L. D. Military Cooperation and Brexit from a Neoclassical Realist Perspective No Big Deal? *Peace, Security and Defence Cooperation in Post-*

- Brexit Europe* / ed. C. Baciú, J. Doyle. Springer, 2019. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-12418-2>
107. UK law after end of post-Brexit transition period: overview. *Thomson Reuters: Practical Law Brexit*: веб-сайт. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-025-3062?originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=\(sc.Default\)&ppcid=8e1fdd8b31af4903acb9922aee747172#co_anchor_a792492](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-025-3062?originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=(sc.Default)&ppcid=8e1fdd8b31af4903acb9922aee747172#co_anchor_a792492) (дата звернення 02.04.2023).
108. UK-EU Withdrawal Agreement: Implementation of citizens' rights. *House of Commons Library: Research briefing*. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-9657/> (дата звернення 01.04.2023).
109. United Kingdom: EMU opt-out clause. *EUR-lex*: веб-сайт. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/united-kingdom-emu-opt-out-clause.html> (дата звернення: 03.03.2023).
110. Wager A. A stable equilibrium? Brexit, the border and the future of the UK–EU relationship. *Journal of European Integration*. Vol.44, no.4, 2022. P.591-596. URL: <https://www-tandfonline-com.ezproxy.lib.gla.ac.uk/doi/pdf/10.1080/07036337.2022.2066268?needAccess=true> (дата звернення 06.04.2023).
111. Warloutzet L. Britain at the Centre of European Co-operation (1948-2016). *Journal of Common Market Studies*. 2018. Vol. 56, no.4. P. 955-970. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/jcms.12701> (дата звернення: 20.02.2023).
112. Where Next? The Future of the UK-EU relationship. *UK in Changing Europe*. Ст.46. <https://ukandeu.ac.uk/wp-content/uploads/2023/01/UKICE-Where-Next-the-Future-of-the-UK-EU-Relationship-3.pdf> (дата звернення 08.05.2023)

113. Why is the Northern Ireland protocol so contentious? *The Economist*: веб-сайт. URL: https://www.economist.com/the-economist-explains/2021/03/10/why-is-the-northern-ireland-protocol-so-contentious?utm_medium=cpc.adword.pd&utm_source=google&ppccampaignID=18156330227&ppcadID=&utm_campaign=a.22brand_pmax&utm_content=conversion.direct-response.anonymous&gclid=Cj0KCQjwmN2iBhCrARIsAGG2i7JUBvXDop5fVgPO-H2HoBFOWEPXGghq_lAnXVHB4s2zJyB_DLi5WkaAsawEALw_wcB
114. Williams J. Retained EU law: a guide for the perplexed. *EU Relations Law*: веб-сайт. URL: <https://eurelationslaw.com/blog/retained-eu-law-a-guide-for-the-perplexed> (дата звернення 02.04.2023).
115. Winston Churchill, speech delivered at the University of Zurich, 19 September 1946. *Council of Europe*: веб-сайт. URL: <https://rm.coe.int/16806981f3> (дата звернення: 21.02.2023).
116. Young A.L. The Constitutional Implications of Brexit. *European Public Law*. Vol. 23, Issue 4, 2017. P 757-786. URL: <https://kluwerlawonline.com/journalarticle/European+Public+Law/23.4/EURO2017043> (дата звернення 26.03.2023).
117. Грубінко А.В., Мартинов А.Ю. Європейський Союз після Brexit: продовження історії: монографія. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2021. 258 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/42066/1/Грубінко%20Мартинов%20монографія.pdf> (дата звернення: 20.02.2023).
118. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями: Міжнародний документ, Протокол [...] від 07.02.1992, 25.03.1957. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення 20.02.2023).

119. Павленко В. Вступ Великої Британії в Європейське Економічне Співтовариство (60-ті – поч.70-х рр. XX ст.). *Європейські історичні студії*. 2020. № 16. URL: <http://eustudies.history.knu.ua/uk/16-2020-pavlenko/> (дата звернення: 25.02.2023).